

4. Čitanje rasprave.

Pravi član VLADIMIR MAŽURANIĆ

čita svoju raspravu:

Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša liepa književnost

Sjajan red učenih muževa, svake hvale dostojnih zastupnika raznih znanosti, pročitao je, odkad jugoslaven-ska akademija postoji, poučnih rasprava u jednako odličnih sborovih, kakav se je večeras sabrao, a s istoga mjesta, na koje eto sjedoh ja.

Mnogi njih ostaviše nas, da se presele u vedrine boljega svijeta, koji im donieti ima najljepšu nagradu — tvrda nam je vjera — za trud njihov u nesebičnom radu na korist naroda.

Kupe se sada oni oko velikoga vladike našega, u slavi vječnoj, vjerni na ovom svijetu pomagači njegovi. Njemu i njima smjernu ponajprije odajem poštu. Bogoduhe fantazije, a i pronicava uma Njegova htjelo se je, da se u tadašnjih prilikah samo i rodi pomisao o zasnutku ovakova učena društva.

A kad je pomisao ta postala riečju, a rieč žrtvami velikoga mecene i cjelokupnoga naroda, a pod okriljem vedre krune činom, tko se je smio ponadati, da će se s njiva naših, natopljenih znojem neumornih trudenika, već za pol vieka u žitnice i hramove znanstvene spremi moći toliki plodovi, od kojih sad uživa i duševnu hranu i nasladu mlađji naš naraštaj.

Priklone glave dodjoh pred Vas večeras. Bojazan me neka sapinje.

Hoću da progovorim o predmetih, meni dosta poznatih. Ali kako je nepregledno polje nauke pravoslovne, kad se ona veže s povjesti! Na razmedju smo tada dviju glavnih razdiela znanja: strogih znanosti i liepe

književnosti. Pojedinaac nemože da obuhvati pogledom tolike prostore, da prodre kroz sve magle, koje prikri-
vaju pravnu prošlost. Naraštaj za naraštajem treba da
se dâ na uztrajno i sistematično proučanje, jedan drugom
da se podaje i voljno sagiba pleći, ne bi li mu se
sljednik popeo na više stajalište, da po obsežnijem ob-
zorju napase bistre oči. Napokon pitanje je, hoće li se
ikad naći vještak ili vještac, poput Vidonje u priči, ko-
jemu izpred pronicavih očiju nestaju mraci i pucaju
tvrde ploče, kojimi su vjekovi prekrili prošlost.

A mene još k tomu mlada ljeta uspomenom gorkom
kore. U svako sam doduše doba jednakim žarom osjećao
svu nasladu, što razblažuje dušu, kad se spoznaja širi
i veća, kad se vježba razum, kako da se prikuči istini,
koja toliko puta nije na dohvat. Ali nisam li ipak za-
veden užitkom suosjećaja, a zanešen varavom fantazijom
žrtvovao prolaznim duševnim zabavam i više vremena,
nego li je smjelo biti? Od tako potraćenih dana ploda
ne ima nikakova ni za ikoga, osim što mi je ostala po
koja sad gorka, a sad sladka uspomena.

Dobrostitvost članova akademije prometnula je ipak
dobru moju volju gotovim zaslužnim djelom.

Dobrohotnost ta kriepi me ter čekam od Vas, gospo-
do, izpriku, što se tako kasno dužnosti svojoj odazivam,
s riečmi staroga prava hrvatskoga, kad se pristupa na
pokorštinu: „žalo (mi) bilo“, a po tom prosim i blagu oejenu.

Tiesno su vezani odnosi u životu naroda. Neodoljiva
nužda nagoni svakoga, koj želi proniknuti prošlost prav-
nih uredaba budi kojega vicka, da za svakim i naj-
manjim sliedom, što nam je ostao, zalazi upornom
uztrajnošću.

Pri tom valja jedno imati na umu: ne daj se nitko na takav posao, a da ne vrieži u duši, kako Grimm reče, „pietet za sitnice“!

U povjestnoj gradnji svaka rieč, svaki naziv grada, mjesta, sela, rudine, šume, gore, polja, njive, luke, rieke, potoka, potočića, vrutka, svako ime i prezime, može biti kamečak ili pješćac, ili barem grudica mulja, dobro došla poslenikom.

Pače u hrpi mulja možeš naći i zrnice plemenite kovi, koje je rieka vremena dovaljala sretnomu nalazniku.

Samo tako teče se upoznaja prilika i oblika kulture i društvenoga života kojega vieka.

Hipolit Taine rekao je, da u povjesti valja pročitati plemenska svojstva, značaj rase, okolinu iliti sredinu nastanbe naroda, a napokon događaje.

Takova je razvrstba duhovito zamišljena, ali to su ipak umjetne granice razmatranju. Razdieli, ako si jak, široki tok nabujale rieke, ter odsieci: ovo joj je matica, ovo desna, a ovo lieva struga, kad se u golemu koritu vode razlijevaju i prelievaju, dok se po zakonih prirode ne saliju u pučine morske!

Iz značajnih certa rase radjaju se događaji, a sgode, sad sretne sad nepovoljne i porazne, obaraju prilike postojeće, pretvaraju okolinu, a po tom utječu i na mienu najbitnijih obilježja rase.

Po obzorju prošlosti valja se ipak doista obazirati po uputi Franceza redom sa naznačenih stajališta. Ali uza to imati će povjest još i dužnost, da bude učiteljica narodu.

U ruci smo vječite promisli, ne možemo izbjeći o praotaca baštinjenim grješnim vlastitostim, ni pogubnim, ni poročnim certam plemenskoga značaja, ni nepovoljnu susjedstvu, ni kobnim nesgodam, pače ni konačnoj propasti, kad joj hora bude. Ali buditi valja vjeru, da

imamo neku slobodnu volju svoju. Ako razaznamo naše narodne mane i poroke, možemo težkom mukom možda i opet pridignuti klonuli naraštaj za naraštajem. Kriepći tako snagu narodnu, i ćudorednu, i kulturnu i tjelesnu, oslabiti možemo donekle i nepoćudne utjecaje okoline. A napokon kad dodje do sukoba, kad nam bude voditi suprot događajem sudbonosnim borbu za obstanak, možemo uztrajati na bojištu dolićno našem imenu. Ako nam je pak sudjeno pasti, poginuti barem možemo, kako muški narodi ginu.

Pod teretom zlo shvaćene velike istine o neumoljivosti sudbine klecaju koljena. A nama se je izpraviti, da bez trepeta čekamo, što će doći. Raditi treba, kao da je sudbinu Višnji položio u vlastite naše ruke, da ona visi jedino o ćestitosti, razboru, odvaćnosti i uztrajnosti našoj.

Niz povjestnika hrvatskih novijega doba (da ne govorim o starijih), poćamši od našega pok. I v a n a K u k u l j e v i ć a, navlastito pak pok. R a ć k i i T k a l ć i ć, zatim gg. S m i ć i k l a s, K l a i ć, dr. G r u b e r i dr. Š i š i ć i mnogi ini osvietlili su nam velikim svjetlom prošle vjekove, ne samo vještím prikazanjem povjestnih sgoda, već i objavami i kritićnima izdanji izvora strogo povjestnih i pravno-povjestnih, tako da će sad nã biti hora, kad će se moći podrobnije objasniti tamne strane staroga hrvatskoga pravnoga života.

Ja sam u svojim „P r i n o s i h“ naznaćio najvaćnija djela, koja već dosada mogu podati upute u tom pravcu. Jedno mi je iztaći: temelj upoznaji našega naroda, njegovih državnih, crkvenih, drućtvenih, gospodarskih i prosvjetnih prilika, položio je nezaboravni R a ć k i. Bez njega već se dosadanji uspjesi na tom polju ne mogu ni pomisliti. Priznajem ipak, da na jedno bitno pitanje, dolazak Hrvata i Srba na jug, posmatram i ja, kao i

neki drugi, s različenoga stajališta nego li učitelj naš, ter tako dolazim donekle i do razrožnih posljedaka.

A tu se radi o porietlu i dolažku Hrvata i Srba na jug.

Stegnut ću se u ovoj razpravici na onaj dio balkanskoga poluotoka, što ga je u doba seobe zapremio narod naš pod imenom Hrvata. Tako sam učinio i u svojih Prinosih. Ako hoćemo da uzčuvamo i učvrstimo sveti osjećaj jedinstva narodnoga Hrvata i Srba, učiniti ćemo mudro, ako prepustimo, da se Srbi pozabave proučavanjem iztočnijega diela balkanskoga poluotoka, od starine postojbine srbske, sve do pravih medja bugarskoga naroda. Razloge takovoj diobi radnje navedoh u razpravici svojoj u „Radu“ knj. 150. — Doći će doba — i blizu je — gdje će se na sreću našu vinuti iz gnjezda naraštaj mlad, poletniji, snažniji od nas, jak da obuhvati na svih poljih u kulturnu cjelinu oba diela naroda. Razlučeno proučanje donieti će pak za sada blagoslovnih plodova za budući zajednički rad. Svačemu ima svoje vrijeme: nemojmo u cvietu trunit voće!

* * *

U meni se je sve to više utvrdilo uvjerenje, da se prave pravcate činjenice odrazuju u zrcalu prikazivanja cesara-povjestnika Konstantina Porfirogeneta, koji nam priča o najodlučnijem pitanju, kakove je rase i odakle je sašao na jug hrvatski naš narod. Zrcalo je to zlo saliveno, nevješto izgadjeno, teško oštećeno, ali ipak slika je istinita, premda nakažena.

Mislim, da bih mogao dokazati — ovdje nije tomu mjesto — da postoje i sada u nas sva imena braće i sestara, koji dovedoše plemena hrvatska ovamo. Dokaz je to, da je pripoviest došla do cesara iz ustiu pravih Hrvata.

Važno je, da se u redu plemenskih vodja nabraja i Hrvat. Dokazuje to, da se je već u ono doba to ime nadievalo djetetu ili mladiću, kad na snagu stupa. U nas već u pismenih spomenicah XI. vieka dolazi u takovu značenju ime Hrvatina. A ima sva sila takovih primjera.

Rekao bih, da je to ime neki apelativ pohvalna značenja, nama sada nepoznata. Biti će lakše vjerovati, da su od takova pohvalnoga apelativa prozvani i narodi, i plemena i pojedinci, nego li da je po imenu naroda pojedinomu djetetu nadjenuto ime, a da se to tako često događalo.

O etimologiji imena Hrvat pisano je i nagadjano mnogo. Meni se čini, da je najvjerojatnija hipoteza dr. Geitlera, da ono znači isto što bojnik¹.

Cesaru-povjestniku dokazano je bez sumnje, da griješi kadšto nehotice, a kadšto i namjerice proti istini, da piše nejasno, protuslovno, da ne zna geografije i t. d. Neosporivo je n. pr., da mu ne ide od ruke, kad hoće da potegne medje između Hrvata i Srba. Ali ako hoćemo bit pravedni, priznati ćemo, da toga ne znamo ni mi tisuću godina poslije, uz vas napredak i jezikoslovja i narodopisja.

Pak da budu i sve ostale bludnje ma kako važne, nećemo smjeti smatrati prema tomu već dokazanim, da je svaka viest njegova lažna. On pače pripovijeda seobu Hrvata i Srba tako jasno, da bismo smjeli posumnjati ob istini samo onda, kad bi nam bili pri ruci pozitivni protudokazi.

Najozbiljniji je prigovor, da je to bezsmislica povjerovati cesaru, da bi Hrvati kroz središte silne obarske države mogli prodrijeti, sabrani u oružane čete plemenske,

¹ Primjetbe se nalaze poslije svršetka ove razprave.

sa svojim bližikami, obiteljani, družinom, čeljadi, i otroci, i hlapi, sa silnom kolijom, koja ovakove seobe prati.

Ali mogućnost visi o prilikah i o ljudih. Razor Persije, osvojenje Azije nevjerovatnija su djela, a uspjela su Aleksandru Velikome.

Kako je ipak svakom iztraživaocu društvenih i pravnih odnosa prva dužnost, proučio sam, u koliko su mi prilike dopuštale, dosta podrobno najvažnije viesti o seobi Kelta, Kimbra i Teutona, Helvećana, osobito pak epoku prvih početaka velike seobe naroda u II. vieku p. I., kojoj su daljnje seobe samo nastavak, pak sve do seobe Hrvata. Mislim, da su sve te brojne pripoviesti o povodih, tečaju i provedbi premještaja plemenske nastanbe mnogo manje prilične istini nego li pričanje Konstantinovo, a ipak su sve one u bitnosti osnovane na neporecivih činjenicah, kojim posljedice djelomice i današnji dan opažamo.

Koliko je teže vjerovati u provale Kelta u Italiju, Heladu, Malu Aziju, gdje ih je još za početka naše ere bilo, s istim jezikom galskim, s jednakimi keltskimi bogovi i predajami, a još nakon tolikih stoljeća s jasnim znanjem, odakle dodjose u one strane.

Najtočnije obradjena je seoba, kako se samo sobom kaže, germanskih naroda². Našao sam svu silu analogija. Koliko ima primjera, da se samo dielovi naroda odvaže na seobu; plemena se prema tomu razvrstavaju; prolazi se kroz neprijateljske narode, vrlo često nakon prijateljskoga sporazuma. S Rimom ili Bizancom čine se pogodbe i sklapaju ugovori. Sva barbarska plemena uživaju u takovih pregovorih s prepredenimi diplomati cesarskoga dvora.

Svako hoće, da golotinju svoje provale prikrije ruhom zakonitosti, a cesarska vlast lukavo nastoji, da sebi sa-

čuva sjenku suvereniteta, da zabavi primitivne protivnike ili saveznike, da ih nahuška jednoga na drugoga.

A svi su ti podhvati seoba na daleko teži nego li hrvatska provala.

Dogadjaju se stvari za naše shvatanje do skrajnosti nevjerovatne. Primjerice Vandali polaze od Baltika, nakon daljnjih promjena sjedišta jedno vrieme staju u Panoniji te dolaze u Afriku, da stvore državu, a zatim propadnu. Ali oni su ostali, kako se čini, u najtjesnijoj svezi sa postojbinom svojom u Panoniji. Plemena odseljena u Afriku pridržala su bila trećinu domaćega zemljišta sebi; odriču se nje istom na poziv izaslanika domaćih Vandala na saboru pred Kartaginom. Dašto, to bi mogla biti priča. Ali donosi viest Prokopij, pratilac Belizarov, poznavalac Vandala, pak se mogućnost takova viećanja ne može odkloniti.³

A što je pram tolikim gorostasnim podhvatom za velike seobe naroda naš prolaz preko Karpata kroz ravnice od nekoliko stotina kilometara? Obarska vlast bila je slabo utvrđena. Sezala je, dok im je sezala moć oružja. Sve zemlje, tobože obarske, u istuu su prepunjene Slovjenima, a med njima, bez sumnje, i plemenima, koja nošahu ime Hrvatin, ali države još ne bijahu stvorila.

Od II. vieka počamši traju provale iztočnih naroda oružanom rukom, a podjedno teče neprestano doseljivanje za mirno doba. Rimska država za one je sve narode kao danas Amerika za nas. I to Amerika takova, koja treba i krepkih junaka za borbe, koje nikad ne prestaju.

Osobite pažnje vriedna je pripoviest o seobi Longobarda. Tu će i o povodih i o načinu seobe biti vrlo mnogo analogija s hrvatskom ekspedicijom na jug, koja sledi za njom.⁴

Važna je i zato, jer potječe od Longobarda Pavla Djacona, okolo g. 780., ali navlastito stoga, jer nam pokazuje, da je Panonija u VII. vieku bila već zemlja slovjenska. Longobardi su samo gospodari, pak kad se na poziv cesarov oni spremaju na provalu u Italiju, da pomognu uništiti Gote, predadoše ponajprije Obrom gospodstvo u Panoniji. Obri su bili za koji viek jamačno već postali narodom dvojezičnim, a mnogi posve poslo-vjenjeni.

Zar da je to neprovediv zadatak, da se kroz ravni-nu, domaćim slovjenskim pukom nastanjenu, probije vojvoda s uredjenim četami, makar i s najteretnijom prtljagom, osobito ako je, recimo, konjica obarska bila zabavljena u isto doba težkim ratom na inoj strani države?

Dolazi prigovor mitske naravi pripoviesti o našoj seobi.

Mislim, da su same viesti cesarove tako suhoparne i jednostavne bez ikakove bajoslovne primjese, da se može samo govoriti o tom, jesu li lažne ili nisu. Priprosta i sad u nas obična imena predstavnika plemena ne daju povoda za sumnju mitske prirode. A o tom ima na prietek dokaza, da je za Karpatima sbilja postojala velika zemlja, pače država, da se je zvala Hrvati ili Hrvatska, i da joj je jedna pokrajina nosila ime Biela — a druga jamačno Crvena Hrvatska.⁵

Španjski žid Ibrahim ibn Jakub putovao je godine 960. i 965. po njemačkih i slovjenskih zemljah. Ostao je nakon njega izvadak putopisa. Zatekao je taj putnik u Poljskoj, koju on zove zemljom kneza M'ska, razmjerno visoko kulturno stanje. Uredjena je samostalna državna vlast, uz stajaću vojsku i t. d. Knez ima 3000 družine, koja mu služi, a on svih uzdržaje. Kako Schieman n misli, ta je kneževska porodica možda

hrvatskoga porietla (Piaſt), a da je posvojila ſebi proſtrane zemlje poljske uz pomoć družine možda ſkandinavske, kako Niemac daſto ſamo ſluti bez ikakova povoda. Priličnije bi bilo pomisliti, da je družina najmljena baſ u rodnoj zemlji kneževoj, u Hrvatskoj, ſ juga Velike Poljske.

Ovo hrvatsko porietlo vladajućega plemena u Poljskoj naſlućuju i neki poljski iztraživaoci⁶, ter pače miſle, da je ime Hrvat u ſtarini ſluſilo zajednički mnogim plemenom ſlovjenskim, koja ſu ſe poſlie odvojila pod inimi nazivi. Tako umuju, daſto uz mnoge bludnje, Jan grof Potocki, Sestrinević-Bohuſ, Aleksander knez Sapjeha i Mihajlo Bobrovski. Neki njih boravili ſu u Hrvatskoj ter njihova opaſanja niſu bez ciene. Bobrovski bio je ſuradnikom učenjačkoga odbora, ſto ga je ſazvao namjeſtnik dalmatinski Tomaſić g. 1820. u Zadru, da ſe u ſklad ſvede „ilirski“ pravopis. Zabiljeſio je opazku, kako puk po ſvoj Dalmaciji jezik ſvoj zove hrvatskim, pak nije mogao razumjeti, zaſto ſe učeni ljudi vole ſluſiti nazivom ilirskim.

O toj ſjevernoj Hrvatskoj zna ſe, da je bila negda moćna zemlja, — moglo bi pače bit dovoljno obrazloſeno mnienje g. Klaića, da je ona bila jezgrom Samove drſave, — da je ſpala zatim neko vrieme pod Češku, a napokon, da ju je na zapadu poda ſe podbio poljski Boleslav, a iztok da je doſao nakon krvavih bojeva pod vlat ruſkih knezova u Kijevu.

Zapadni dio te Hrvatske ſ Krakovom, gdje je Boleslav g. 1000. uſtoličio biſkupiju, zove ſe poſlie Mala Poljska. Spomenut ću, da Wojciechowski⁷ izpravno ſpominje, da Velik znači i ſtari, a Mali, novi ili mladji.

Tako i u naſ i Veli i Mali Loſinj. A i kad ſu ſe dielile zadruge naſe, čeſto puta naći ćemo, da ſe Velikim zove ſtariji, a Malim mladji dionik.

U ostalom, da i ne bude nikakovih istoričkih izvora, čim u naroda kojega zapazimo neku društvenu naslagu, manjinu, koja svu državnu vlast drži revno u šakah, rodove svojega plemena svakom sgodom iztiče, povlasticami štititi, ljubomorno članove svoje uzvisuje nad svaki ini stalež, kad pripadnike „plemena“ ili „koljena“ kod svake sgodne prilike odlikuje epitetom „pravi“, „od korena“, onda moramo, poučeni povješću i naukom sociologije, odatle izvesti zaključak, da se tu radi jamačno o nekoj vrsti negdašnjega posvojenja vlasti i to nakon borbe.

A mi ćemo dobro učiniti, da podjemo u hrvatskoj povjesti prokušanom metodom od poznatih, novijih pojava pak sve u natrag do prvih pravnih i povjestnih izvora, koji sežu do IX. vieka. Vidjeti ćemo svagda odlična plemena, kojim pače po imenu možemo kroz stoljeća sliediti „vrv“ plemensku, naći ćemo, da pripovieda Toma arkidjakon, kako je u naše zemlje provalilo pleme osvajačko i sebi podvrglo starosjedioce, da on dapače zna, da je postojbina osvajačem bila u zemljah leških ili legjanskih, dakle u zakarpatskoj Hrvatskoj, viditi ćemo, da su ta plemena još i za pakta s Kolomanom bila sebe svjestna. a da je pače još u XV. vjeku visilo veće ili manje pravo rodova o dokazu, da li su pripadnici „dvu na desete plemenu“⁸.

Zato mi je teško ne vjerovati cesaru-povjestniku, koji to isto u bitnosti povieda.

Diže se doduše i prigovor jezikoslovni; razlika jezika našega i tadašnjih Hrvata na sjeveru. Mislim, da prigovor, ma kako učenjački izveden, ne bi mogao biti odlučan nakon prijašnjih razmatranja. Naime, mi neimamo nikakovih pismenih tragova o jeziku ili narječju sjevernih Hrvata iliti Male Poljske sve do XII. vieka, a i na jugu prvi se trag našem jeziku javlja istom IX.

vieka. Koliko su se promieniti mogla slovjenska narječja za tol'kih vjekova, prekrivenih podpunom tamom.

Mislim, da će pokazati proučanje naših narječja i razrječja, koje se sad istom sistematično dotjeruje, kako su slovnička obilježja tobožnjih „književnih“ jezika iliti narječja slovjenskih naroda slabo odlučna za spoznavu jezične, a kamo li istom plemenske pripadnosti pojedinih ogranaka Slovjentstva.

Reklo se je primjerice, da ne ima u imenih i t. d. iz Biele Hrvatske, što ih Wojeiechovski navodi, osobite srodnosti s našim jednakim nazivljem.⁹

Usudjujem se iztaći suprotni posljedak vlastita sporedjaja. Mimohodom popisati ću ih samo nekoliko, većim dielom po ortografiji latinskih izvora (poljskih listina iz starijega doba i onako neima).

1. Imena osobna i patronimična. Kostonowice cum villa eorum. (Oblik „-ice“ odgovara našem „-ići“; starinski pl.), Orisanovich, Kreslawice, Presudowici, Radikowici, Slavomir, Babici, Sovici, Domanjevici, Jurevici, Unoch, Unochowici (izp. Jagić, Zur Entstehung der Kirchenslav. Sprache I. st. 85. i Uneslov, Unimir, Unko, Uneč, Uneš i t. d.; zatim Rač. doč. Uncio), Rodos, Budislav, Domislav, Domoslowici, Jaworowici, Racichi, Dragotici, Biskupici, Cehowici, Miloslawici, Kluciei (izp. naše Kluk[as]), Kacici, Kacevici [izp. naše Kačići]), Curovici, Borislai, Pribislavici, Radslavici, Sulkowici, Zagorici, Jankowici, Janowici, Kneginci, Dobrenici, Jaksiei, Cestko, Odolan, Boguslaw, Dersko, Chuehar (owo) (izp. naše Kukari, zatim u Požunu rod istoga imena V. Z. A. str. 27.), Sudomirici, i Sandomirici (izp. naše Cudomiric i Sudomirici), Zdislaw, Domarad, Wratislawici, Vitkovici, Nielepici (naši Nelepići), Ceškowici, Negoslawici, Cernoh (Ůrnoh), Medwet (ne Niedzwiedz), Milowan, Radeka, Smil (Smilj) i t. d.

2. Imena mjesta, voda itd. Gliniani, Mogilani, Brezani, Jezerani (u nas Jezerane očito stoji po obliku starom nom. pl., mješte Jezerani), Mninoga (u nas Mlinoga), Ternove polie, Konjarsko, Zabno, Swiniarowo, Bistrica, Breznica, Cetynia, Clocochin. Krasno, Dukla, Jama, Osoria, Okrogle (na Krku Okrugle), Smogorow (u nas smogor = smreka: i ime i mjesto Smogor), Kohanci, Laz, Ponik, Kujavy, Dobrecz (Dobreč), Brestec, Posilow, Sokolniki, Psari, Rataji, Seitniki, Trebinia, Tuchepe (izp. naše Tučepi, Tučepe kod Makarske, sitnica osobite pažnje vrijedna; svakako je apelativ, a ipak sudim, da ne zna ni Poljak, ni Hrvat, što da znači; i Dan. rječ. ima Tučevi), Scava, Scavnica (i u nas Žavnic; znači pomije, napoj, al i mutna, pak slana voda), Sambor, Polaniec, Przysieka, Koritnica, Sitna, Sitnik, Klobucko, Premisl, Lomnica. Vranica, Svidnica (izp. naše Svidska, Švica), Banewo, Mehowo, Osiek. Suhodol, Plawno, Vysocani, Podoliani, Morawani, Odrziwól, Odrzikoń, Krowodrza (u nas Odriboga, Derikrava, Gulikrava. Voloder, Lupoglav i dr.) A ne smijemo smetnuti s uma, da su ti bjelohrvatski nazivi na sjeveru pobilježeni: pet stoljeća nakon polazka naših djedova na jug. Kolika su se narječja već do tada bila izmijenila!

Znam ja, da je sve Slovjensstvo napunjeno jednoličnimi topografskim nazivi i t. d. Znam, da je naših imena naći po Českoj, Moravi, Šlezkoj, Slovačkoj, Vladimirciji i širom Rusije. Toliko primjera intimne sličnosti teško da bih ipak mogao pribitati u drugom kojem kraju slovjenskom.

Skupit ću sve u jedno: mislim, da poviedanje cesara povjestnika počiva na činjenici, da su iz zakarpatskih strana, upravo iz sjeverno-slovjenske Hrvatske, odselila neka bojna plemena na jug pak u naših zemljah utvrdila svoju vlast, stvorila državu svojega imena. Bili su

to bojnici, ljudi razvrstani u staleže, vični i posluhu i zapovjedi, ljudi gospoda ne po obličju i ljepoti, već po onih valjanih svojstvih i tiela i duše, koja se predajom u čestitih rodovih i plemenih prenose od naraštaja do naraštaja. Kako je više ili manje, jasnije ili prikrivenije, vrlo razširena teorija o gospodskoj germanskoj rasi, kojoj da imadu dvoriti i služiti sve ostale niže pasmine, teorija, koja je u duhovitom grofu G o b i n e a u-u našla najsjajnijega zatočnika, a u C h a m b e r l a i n-u sistematskoga izvadjača i razvijača, nije nikakovo čudo, što je stranim naučenjakom, kojim državna tvorba u naših zemljah nije mogla izmaći, sinula smjesta misao, da su ti Hrvati možda za pravo gotskoga porietla, poslovjenjeni Germani. Nije vrijedno pozabaviti se s takovimi izlišnim hipotezami, koje se doduše prividno mogu uprijeti o bludnje starih kronika i Tome arkidjakona. Sve su „pasmine“ pokazale, da se uz povoljne prilike umiju vrlo dobro snaći u Gobineau-ovoj ulozi „gospodujuće plemenite rase“. U svakoj masi ljudstva, kako izvodi B r o o k s-A d a m s, mogu se razviti, i razvijaju se redovno tri tipa, nejednako razvijena: imaginativni ljudi, pak poslovni i prometni ljudi, i napokon radnici.

Slovjenske su bez sumnje rase bili oni, koji položise temelje gradji hrvatske države, a narod je hrvatski postao tečajem vjekova, kako su postali svi ini narodi, priljubljuvanjem i konačnim sljubljenjem.

I pravi plemeniti Hrvati, koljenovići, od korena, potomstvo osvajača, i toliki ini Hrvati u plemenskih svojih župah, ljudi slobodni i osobno samosvojni, i podložnici, seбри i kmeti raznih vrsta, kao i potomstvo romanskoga puka u gradovih uz more i po planinah gorskih, ostanci negdašnjih podanika rimskoga i bizantinskoga cesarstva, velikim djelom već za prvih stoljeća poslovjenjeno, svi su ti elementi pripomogli, te se je jezik naš sa svojimi

razrjeđji i narjeđji razvio na zapadu pod imenom našim. Ista se je jamačno tvorba dogodila na iztoku pod imenom srbskim. A valja znati, da srednji viek sljubljuje narodne razne sastojine često i bez sistematskoga nasilja i nametanja inoga jezika, prava i običaja. U Hrvata barem nije poznata teza: „coge intrare!“ Našim osvajačem Hrvatom ne bi se moglo jamačno prigovoriti ni ono, što je L l o y d - G e o r g e onomadne rekao o englezkoj aristokraciji, potomstvu Normana: „četa razbojničkih gusara, koja se prevezla preko mora, samo da robi!“ Čini se, sudeći barem po odnošajih hrvatske države s poluromanskimi gradovi, da je u nas prevladjivalo načelo, ostavljati svakomu življu svoju sad širu, sad užu samosvojnost u unutarnjih i pravnih uredbah. Po gotovu pak ni govora neima o nametanju imena hrvatskoga: gospoda od onih dvanaest plemena prije su željna, da ga stegnu na svoj uzki krug, a ne da ga šire!

Takova ponosna suzdržljivost možda je najviše dopriniela slavi i sačuvanju narodnoga imena i onda, kad je obseg države, samosvojne Hrvatske, znatno već sužen bio.

Ovo naše pleme nametnulo je sebi ogroman zadatak. Valjalo je stvoriti državu u okolini, već za prvih vjekova nascobi naših predja vrlo neprijatnoj.

Nije najteži dio zadatka bio, očistiti zemlje od obarske vlasti, pri čemu je na pomoći bilo domaće pučanstvo, većinom bez sumnje slovenskoga roda, a velikim djelom jamačno i istoga imena hrvatskoga. S Romani bili su odnosi nakon krštenja Hrvata snosljivi. I dekadentna već rimska kultura ulievala je primitivnim došljakom još uvijek neizrecivo štovanje. Iztočnomu cesaru priznaju Hrvati neko idealno vrhovništvo nad zemljami, u koje

ih je on pozvao, onako kako je prije za prednika cesarovih učinjen isti pokušaj za obranu granica cesarstva pozivom Gota, Longobarda i inih barbara.

U najvažnijem dielu Europe, na prolazištu vojska s istoka na zapad, našla se je Hrvatska pak u dugovjekoju borbi franačkoga i bizantinskoga cesarstva u najtegotnijem stanju. Franci zavladaše Hrvatskom, ako i gornja Hrvatska nije nikad bila izgubila posvema samosvojnost svoju. — Sredinom IX. vieka skršena je vlast franačka, ali već se javlja nov neprijatelj: krvavim svjetlom obasjan štit Venecije pomalja se iza sinjega mora.

Zaledje srbsko branilo je dosta izdašno naše zemlje od neposredne provale grčke vlasti s istoka. Ne ima nijednoga primjera takovu bratskomu sukobu između Srba i Hrvata, iz kojega bi došlo bilo do rata. Naprotiv pami povjest uspješnu bratinsku pomoć, kad je susjednu Srbiju zadesila katastrofa za vrijeme velikoga bugarskoga osvajača cara Simeona g. 920.—927.

Ali kratko vrijeme prije toga događaja propade slovjenska susjedna velika država, zaštita dugačke naše sjeverne medje, Velika Moravska, i družice njezine. Saveznici Niemaca, Magjari, postadoše susjedi naši. Historički događaji za najvećega našega vladaoća domaće dinastije, Tomislava, zapriečiše, da nisu novi susjedi već tada provalili do žudjenoga mora. Ali vrtlog od dolazka novih pridošlica sve to silniji postaje; maleni naš narod mogao je odoljeti navalam bujice, spasiti barem osebnost svoju, gol život, samo tako, što ga u odsudnih časovih nije ostavio bistar um, a nisu mu klonule mišice, kojima je valjalo prosiecati mutne valove.

Kad se unutarnji nemiri, uslied vjerskih nesuglasica i nesloge pohlepnihi velmoža, doveli do toga, ter se do trgla domaća dinastija, a došlo je do pakta s Ugarskom,

Bosna se uslied toga od nas odmetnula, podigla stieg vlastite samosvojnosti i sljubila zatim svoju kob sa sudbinom vjerske sljedbe bogumilske, već od tada užoj Hrvatskoj i s iztoka svaki čas prieti navala, ter crkva i državna vlast u nas tečajem dugih vjekova vode krvave križarske vojne proti iztoku. Usud šalje u to u Evropu krepko pleme osmansko — svi naši suplemenici na Balkanu padaju redom, a Bosna po Bogomilih svojih podaje se u službu zakona islamskoga, izstupajući iz svake sveze s kršćanskimi sljedbami. Hrabri vitezovi, negda bogumilski, sad su u redovih osmanskih bojnika. Tko ne pozna užase punih četiri sta godina razboja, pliena, robstva, krvi i muka, koji potekoše iz bratinske te mržnje?

Tako, nakon nekoliko stoljeća i raznih povjestnih sгода, napokon okružen od četiri kulture, narod naš s tudjih utjecaja razciepan na tri, četiri vjerozakona, izvržen svim napastim tudjih kultura i silovitim najezdam na sam obstanak, kao da ipak nikad nije izgubio ni za čas nadu u bolju budućnost. U najtežih događajih odaje on znakove životne snage.

A saletjele su ga doista kobne sgrade, donekle posljedice značajnih crta rase slovjenske, iz koje je hrvatski narod potekao, a i nepovoljne sredine, u kojoj mu se je rvati bilo za obstanak i dalji razvoj svoj.

Vjerujem u sudbonosnu tragiku smrti Zvonimira, koji je, šticećenik Sv. Otea, sjajem posvećene krune htio uzkrisiti slavu Hrvata. On pogiba jamačno zato, jer hoće da vodi rat, nepoćudan i po shvatanju velikoga diela plemstva i puka izlišan, jer se ima voditi u prvom redu za idealni probitak rimske crkve, koja je baš u isto doba u opreci bila s narodnimi osjećaji silnih a razžešćenih branilaca hrvatske službe Božje. — S tadašnjimi kulturnimi prilikami podudara se bez sumnje takova sгода.

Pripovieda švedska „Olaf saga“, da je švedski kralj Olaf odbio prosee, koji u njega bjehu zaprosili kćer njegovu za kralja norveškoga, ter je uslied toga imalo doći do rata s Norvežani. Na thingu u Upsali g. 1017. ustao je tad Thorgny, župan (lagmann), ter kralju Olafu rekao, neka smjesta svoju kćer dâ norvežkomu kralju, jer da ga inače kane oni, Švedi sami, ubiti na ovom thingu, baš kako su već dosad na saborih utukli pet kraljeva svojih. „Mi hoćemo mir, a ne da se bez nužde radi obiestnih hira kraljevih proljeva krv“. Kralj popusti, jer je vidio, da sav sabor pristaje uz Thorgnya.

Peripetije nakon smrti Zvonimirove urodile su plodom, da je utjecaj ugarskih kraljeva na nas postao sve to silniji. Koloman potraži saveznika u najmoćnijem susjedu Hrvatske, u Mletcib, od starine ljutom našem suparniku i takmacu o gospodstvo nad sinjim morem. Jadran bijaše Mletčićem, dokle je god postojala samosvojna država Hrvatska, doista „mare amaro“.

Tudjemu kralju podvrći tako opasna premca, bila je najpodesnija priprava, kako da se vlast predstavnice Italije s vremenom protegne na što veći dio slóvjenske obale. Sjajan dokaz državničkoga uma Mletčana, kako je pokazala budućnost.

Navala „aperto Marte“ nije Kolomanu uspjela, ali k moru se je vlast ugarskoga kralja prikućila, tek nakon „pakta“ počinje osam stoljeća dugačka, s početka čisto personalna zajednica medju obim kraljevinama.

Iz ove ipak postaje po vremenu sad više sad manje skupnih posala za zemlje, koje su pod istim kraljem, a u poznije doba, kad je posebna krunitba hrvatska nevršenjem postala obsoletnom, i pod zajedničkom svetom krunom, ugarsko-hrvatskom, kako ju u skladu sa drevnim našim shvatanjem te zajednice glasno prozva b a n I v a n 19. listopada 1874., onoga svietloga dana,

kad je po Previšnjoj odredbi otvorio sveučilište naše. Veličajna to bijaše slava i narodna i kulturna, a pokojniku doista „življenja vrh“.

Jedincat je to primjer u povjesti, da vez takav nakon tolika vremena nije ni definitivno prekinut, ni priveo spojene dielove do potpunijega sljubljenja. Jamačno je i u Hrvatskoj velik dio vodećih slojeva naroda vidio nuždu naslona na ugarskoga kralja i svetu krunu, kraj zajedničkih probitaka i nužde obrane od istih neprijatelja, Niemca Grka i Mletčića i herezije bogomilske, a poslie i Turčina. Ugarska je pak bez sumnje jednostušno osjećala bezuvjetnu potrebu, da si ovim ili onim načinom osigura pristup k moru, bez kojega joj ni života ne ima.

Ti su vjekovi zajednice — razmatranja naša odnose se, samo se sobom kaže, na davne sgođe, koje već spadaju u istoriju — puni sukoba i borbe. Vodi se ona sad državnimi spisi i listinami, sad bučnimi i krvavimi prizori na saborih, a na žalost prečesto i oružjem na ratištih.

Sam sebe obmanjuje, tko hoće da zatomi jasne dokaze dugovjeka međjusobnoga nasrtanja i odpora, najezde i odboja. Borbe prekidaju samo odugačka kadšto primirja, blagoslovna mirnija razdobja, navlastito kad valja ustajati na obranu zajedničkih svetinja. Ali i tu se ne smije premućati: velik dio Ugarske baš u odlučnih prilikah, od kada su naše kraljevine pod žezlom Habsburgovaca, vojuje uz Islam proti kršćanstvu, ter dakle ni te svetinje kao da nisu vazda svima zajedničke.

Tko će nabrojiti prelaze vojske kraljeve preko Drave, da se utišaju nemiri i bune u Hrvatskoj za Arpadovaca, Anžuvina i Matije? Tko može zaboraviti, kako su hrvatske čete s kraljevi anžuvinske kuće prodirale do Budima, — smetnuti s uma svu onu krvavu dramu

južno-slovjenskoga pokreta onoga doba, koju nam u glavnih crtah otkriše radnje neumrloga Račkoga?

Dašto, nisu svemu tomu čisti idealni kakovi povodi državopravne ili narodnostne — po sadašnjem značenju rieči — politike. Ali svagda je u srcih nekih predstavnika i staleža svećeničkoga i gospodskoga, a navlastito pak običnoga plemstva hrvatskoga u svakoj odlučnoj sgodi budan osjećaj, da se ima štititi samosvojnost, a po tom šira samouprava hrvatskih zemalja.

Ova nam istina probija iz pravnih i povjestnih izvora. Tko može inako tumačiti listine kralja Karla od g. 1325., a kralja Ljudevita I. g. 1359., da nijedan Hrvat ne može biti zvan pred sud preko Drave? Takove svečane izjave davali su i ponavljali kraljevi i prije i poslie: dokaz, da je u staro doba protuzakonita praksa vriedjala pravnu sviest zemlje.

Tko može pomisliti, da ne bi hilo u Hrvata umnih odličnika onodobnih, koji su jasno osjećali, kako im se presezanjem takovim osnovni uvjeti državnoga bića nište, kad su Česi, na dalekom sjeveru, g. 1518., kad se je radilo o krunjenju kralja Vladislava, odbili priedlog, da se zadovolje prisegom kraljevom u Budimu, kako vele s razloga, „jer bi im se moglo dogoditi kao i kraljevini Hrvatskoj, da se iz propusta krunidbe i boravka „kraljeva u zemlji stane izvoditi podredjenost pod „Ugarskom“.

Veliki prijatelj Ugarske, do smrti vjeran sljedbenik Zapoljskoga, naš Krstofer Frankapan, u najvećoj tuzi, što je na Muhaču podlegla čast kršćanska i ugarska, ne može zamućati bolna zadovoljstva svojega, što je kaznio Bog Ugre i za vazda dokrajčio „nevriedno reženje“ ugarskih vrhovnika. „Gdo bi mogal pod njimi ostati?“ pita se on.

Zar ne provire zlovolja sbog zadiranja u prava kraljevine hrvatske iz rieči staleža i redova na Cetinu godine 1527., kad prejasnu kuću Habsburgovaca pozivlju na priestol hrvatskih kraljeva: „ne može se naći, da bi „ikada koji vladalac silom zaposio Hrvatsku. Mi smo „se po smrti posljednjega našega kralja Zvonimira od „slobodne volje svoje pridružili oko krune kraljevine „ugarske, a zatim sada k Vašemu Veličanstvu“; a malo poslie isti ljudi, koji po hladnom i državničkom shvatanju svjetskih prilika jasno razabiraju, da je samo u velebnoj moći kuće Habsburgove i spas ostanaka domovine i jamstvo, da će se makar nakon dugačkih stoljeća sve zemlje negdašnje hrvatske krune naći opet u skupini jednoj, izrično kralja mole, neka nadje način za organički spoj samosvojne Hrvatske s ostalimi nasljednima zemljama austrijskimi. Prvi je to pokušaj u nas, ne bi li se stvorila federalistička monarkija pod žezlom Habsburgove kuće.¹⁰

Bojeći se, da ne presegne ugarski sabor preko vlasti svoje, poručuju mu naši sa sabora hrvatskoga g. 1607., da će se oni jednostavno odružiti od Ugarske, ako se povriede državopravni odnosi.

S jednakom samosvješću govore staleži i redovi hrvatski o svojem državnom pravu, kad ono prihvatiše g. 1712. — prvi medju državama monarkije naše — bitna načela pragmatičke sankcije.

Pak i na ugarsko-hrvatskom saboru g. 1790.—1791., u prvom žaru bratinske i opet obnovljene ljubavi k prekodravskim zajedničarom, čim se je javila težnja za proširenjem magjarskoga jezika, ustaje — kako pripovieda učeni Magjar profesor Marczali — „unionista“ čiste krvi Bedeković, da svečano prosvjeduje, da iztakne jezičnu pripadnost Hrvata k velikomu Slovjenstvu, ter upozori Ugře, kako je Hrvatska u svoje doba samo na

temelju službenoga latinskoga jezika prihvatila spoj s Ugarskom.

Vrlo zaslužni profesor Marczali misli, da je to prvi trag shvatanju podpune naše ravnopravnosti. Mislim, da će pomnije čitanje naših izvora dokazati svakomu, da takovih sljedova i tragova ima diljem naše pravne povjesti, neprekinutim redom sva sila — u natrag sve do pakta, ugovorena s Kolomanom.

Ako hoćemo, da nam, i jednom i drugomu narodu zajednice, bude povjest naša pravom učiteljicom, učinit ćemo dobroj stvari uslugu najveću, ako osvietlimo svu tminu dubokih jazova, koji u staro doba provališe medju tim dvima jednako valjanim, raznokrvnim narodima. Tapanje u tmuni, naklapanja o tobožnjoj osamstogodišnjoj nepomućenoj ljubavi i slozi, sve to zavodi samo na stranputice, a ne dovodi do nužдне za obostrani probitak sloge, do sklada duhova, koji se izviti može samo iz istine.

Ne ima ljepšega slavlja od sadjenja stabla mira. Ali s iskrenom namjerom valja pristupiti k poslu.

Kao da je začarano, stablo to radja čudnimi plodovi, kad se zlo usadi, kad ga se hudoбne ruke samo dotaknu.

Kao da se je kadšto u prošlosti zaboravilo razmisliti o zamašnoj istini :

„Jaoh onome, koji mogaše u iskrnjem svojem steći brata, a nebtjede pa steće neprijatelja“.

(Ivan Mažuranić).

Pravni izvori naroda takova plemena, u okolini takovoj, kojemu su tolike bure prohujale preko grobova djedovskih, moraju svratiti na sebe posebnu pažnju. Na-

vlastito ne može izbjeći pogledu slovjenjskih povjestnika i pravoslovaca prva pojava monarhičnih uredaba, s uređenim dvorjanstvom u Hrvatskoj. Već od devetoga vieka nalazimo u latinskim listinah pobilježenu hrvatsku terminologiju dvorskih dostojanstava: djeda, dvornika, postelnika, vinotoča, sokolara, vrataru, stolnika, ubrusara, tepčija, volara, bravara, i t. d. — dašto uz konjušnika, magera (kuhara) i t. d. Pravni izvori naši odlični su već i po starini svojoj. Prva je izprava već iz polovice IX. vieka. Hrvatskim pučkim jezikom služe se pak i svjetske oblasti u XII. vieku, ako ne prije, dok je primjerice prva češki pisana listina, što je sačuvana, potekla iz g. 1370. U XIII. vieku postaje već zakon vinodolski.

Prvi ga je svijetu objavio pok. Antun Mažuranić. Mladjega njegova brata Ivana razgarala je žudnja, da prozre tamu pravne hrvatske prošlosti.

Pokojnikom našim bila su slaba pomagala. Sudimo im blago, praštajmo im nedostatke: bez njihova truda ne bismo imali gotova osnovnoga zidja.

Ivan Mažuranić pomoćnik je Kukuljeviću, kad ovaj u „Arhivu“ g. 1852. iznosi statut krčki. Sastavlja on rječnik k tomu izvoru.

U istom časopisu priobćuje on g. 1854. statut grada Senja od g. 1388., uz vrlo zanimljiv uvod, iz kojega vidimo, da su mu pisani statuti dalmatinskih gradova poznati, jamačno iz Reutzova djela (Dorpat, 1841.), jer se ovo nahodi u očevoj knjižnici. Djelo je to i sad vrijedno trajne naše pažnje. Pokojnik primjerice iztiče izpravno u istom uvodu svojom, da termin „naved“ senjskoga statuta znači isto što „tenuta“, „immissio in bona“ u dalmatinskih gradovih.

Flaubert govori sa zanosom, s udivljenjem i nekom zavisti o francezkim književnicima XVII. vieka:

„Kakovi su to ljudi bili, ti naši otei! Kako su oni polagano čitali! A kako su znali latinski!“

Isti osjećaji bude se i u meni, kad pomišljam na blagopokojnoga otea.

Pamćenje njegovo bilo je nepogrješivo, ma da je imalo služiti tolikim strukam spoznaje.

Kao da su mu u nado urezana bila odlučna mjesta iz svake mirno i lagano jedan put proučene knjige, a latinština bila mu je pratilica u svakom izražaju misli, navlastito u pravoslovju.

Ali s prašnih listova znao je Ivan Mažuranić blage oči i put nebesa upraviti, tražeći po velebnom svodu Božjega stana sliku, kako da objasni sićušne zemaljske prilike. On svraća pažnju u izdanju statuta senjskoga na pojav, kako su naši stari slabo marili za vlast kraljevu, tako da u rečenom statutu primjerice ne ima ni spomena o kralju ni njegovu imenu, ter uči „kako malo „su mogli znat za kralja ljudi takovi, koji su zakone „svoje dobivali od Frankapana, koji ako i bijahu sami „sobom manji nego kralj ugarski i hrvatski, ali bijahu „tiem bliži svojim podložnikom ter zato odnosno i veći, „tako da mogahu u očima puka zaslonit sasvim sjajnost „priestolja da ga i nevidi. Tako biva i u naravi: kad „mjesec, koji je neizmjereno manji, ali zato i neizmjereno „bližje nas nego li golemo i veličanstveno sunce, kada, „rekoh, mjesec stupi medju zemlju našu i sunce: za- „stupi nam ga, da ga ne vidimo, i tad velimo: „„sunce „je pomrčalo!““

Javlja se eto u mojem srcu uspomena na sladke časove mladosti, kad je meni, mladiću, dano bilo pratiti roditelja na obljubljenih „šetnjah njegovih pod oružjem“, kako u šali govoraše, po gorskom zaledju zagrebačkom. Nad romantičnom Jarugom kod Vrabča, vraćajući se u očev Tuskulum s izleta bilom gore, sa Ponikava, zadjosmo

prodolicom u predivnu šumu krošnjatih bukava. Osvietljena bijaše titrajućimi zračci sunčanimi, koji su kao kroz stakalca umjetničkom rukom izkićena prodirali na mehki sag mnogogodišnjega šušnja. Uzdignu otac pogled pod zelene svodove i reče mi: „nije li to divna crkva?“

Pobožno smo mučali. — U svetoj tišini, koja nas je obavila, slušali smo gdje sa susjednoga Brežana zvonki glas pastirice „ladekanjem“ prizivlje Ladu i Lelja . . . Silazili smo dalje. Šuma postajala sve to gušća, silni šum potoka razliegao se je dragom i zaglušio tisućljetnu pjesancu. Pred nami se u to izperila i izbočila stiena, niz koju se rušio buk, slap biele poput mlieka vode. Ogromno lišće vodenih biljaka prekrivalo je mahovinom obrubljene obale. A u toj guštari, slapu sa sjevera, opazismo pećinu, grmljem preraslu.

Oteu, Primorceu, kojemu nadjenuše neka gospoda u njemačkih rugalicaH svojih duhoviti pridjevak „kamenara“, jasna je bila izdubina ljudske ruke. „Kamenik iz staroga doba“, primijeti mi, ter tad nadoveza, zanesen vazda budnom maštom — da jamačno seže zabitna ta pećina i u doba Rimljana. I poče mi govoriti o prošlosti. Kolike borbe, kolike žrtve, kolike promjene i tla, i kulture i ljudi!

Grobište je to naroda; bez spomenika, bez traga izgiboše mnogi, poraženi umjećem više nego li oružjem rimskim, potišteni zatim do roblja, da budu napokon izbrisani. Nestade ih s rodjene grude. A tad s istoka na zapad, sa zapada na istok, sa sjevera na jug valjaju se i vojske i čete i narodi. Goni ih ili nevolja, ili pohlepa. Svi se gube u tami. Mi dolazimo posljednji. Zivimo, u tmurnoj noći, nadamo se zori i danu. „Ali čuvaj „se, sine, jedne obmane: lahkomišljena je utjeha, koju „slušamo često: „„narod ostaje!““

„Narodi pogibaju i od krvavih rana, ali oni mogu „kao občinjeni i obamrijeti ter u bolnu snu, trzajući se, „napokon i umrijeti.“

„Budit ih valja, prikričat im, prodrmat ih iz dric- „meža, dušu im osvježiti, okriepiti snagu života.“ Zamisljen vratih se s otcem doma.

Kad sam poslie mnogo godina pošao sâm, da uzazovem tužni tada već po mene spomen na taj razgovor, nadjoh mješte prirodne krasote slapa toga pustoš, krš. Bukvik izsjecen, stiene raztreskane, potok presahao. Kad jesenski nagli dažd padne, valja se dragom mutna bujica preko pusta gruha u Jarugu.

Kopajući kamen nadjoše radnici ondje doista žrtvenik rimskomu bogu Silvanu¹¹.

* * *

Iz takovih pobuda potekla je žudnja moja, da se upoznam sa pravnom prošlosti našom.

Pristupio sam k tomu poslu ne kao stručnjak, već kao ljubitelj. U muževnoj dobi počeo sam bilježiti. Znao sam dakle jasno, a ne samo osjećao, da se kod takovih iztraživanja odreći valja nade, da ćeš uhvatiti moći posve podpunu i jasnu sliku obće slovjenskih ili posebno hrvatskih pravnih uredaba, bilo to na polju upravnoga, građanskoga ili kaznenoga prava.

Nije to izvedivo ni za ono doba, koje je povjestniku prema izvorom donekle ipak na dohvatu, a kamo li za dugačke mračne vjekove prije prvoga historičkoga traga.

Zašao sam bez iluzija u tamnu šikaru, krčio sebi stazu uz često prekinut tok mutne predaje. Znao sam, da je teško doprieti do bistrine narodnoga vrutka. Prevariti se možeš: mislit ćeš: nadjoh ga, a kad bolje raz-

vidiš, eto te na pritočiću možda iz vrele tudjega. A pak i tu nije bludnja izključena. Iste prilike radjaju istimi posljedicami, u nuždi ljudski um nalazi ista sredstva, iste načine odboja.

Koje je pleme prvo zabrazdilo ralom njivu, tko je savio prvi luk, napeo tetivu i odapeo prvu strielu? Čiji je suplemenik izvabio prvi iskru iz kremenca, prvi izdubao deblo, da zaplovi riekom i morem, svinuo udicu da lovi ribu, izdjelao kamen-sjekiru ter ju na toporište nasadio?

Najizpravniji je odgovor: mnogo njih, po svih stranah svieta. Nijedno ljudsko pleme nije bez Bogom dana razbora.

Skromnost je umjestna u tom poslu. Doista ne ćemo šiljak pera našega uresiti moći zviezdrom nebeskom, kako ono reče Francez u slavu velikoga astronoma Leverriera, koji bijaše računom odkrio planetu Neptun. — Za trud nemalen bit će nevelika plaća bez svakoga sjaja.

Nadati se smijemo ipak, da ćemo naći, proučavajući i sredjujući naše izvore, i latinski i hrvatski pisane zakone, statute, listine, saborske spise, kronike, urbare, sudbene isprave i t. d., nekoliko pojedinih uredaba, a mnogo zanimljivih naziva, koji pokazuju suvislost s jednaki pojavami u inih slovjenjskih naroda.

Razabrat ćemo, da u nas imā uz običaje i zakona, koji nisu pisani. Zakon i običaji u drevnosti uzporeda hode, nerazlučno, vjerno i tvrdo. Dva su to brata rodjena.

Moći će se utvrditi, koje su ustanove i pravna pravila našega porietla, koja li tudjega. Naći ćemo jamačno, da su neki naši pisani zakoni, navlastito i najstariji vinodolski zakon naš, po sadržini svojoj potekli u nekih dielovih iz onovremenih netom postalih novih prilika i

odnosa. Ima tu tvoraba novih, premda zakonodavac naglasuje, da tobože hoće samo da utvrdi postojeće pravo i na pismo stavi zakone i običaje od starine. Kad se zakoni počnu pisati, smrtni je to zvon, koji naviešta, da su neki običaji na umoru, ili ih nakon smrti valja ukopati.

A mnogo puta nametnut će nam se pitanje, da li je uredba, što ju nadjosmo ubilježenu, u skladu bila i s tadanjim pravnim osjećajem suvremenika, s njihovim poimanjem dužnosti vjerskih, ćudoredja, pravde i čovječnosti, ili je možda samo ostanak iz prošlih vjekova?

Događja se naime, da je u duši naroda ili pojedinoga staleža njegova davno bio već ugasao osjećaj, iz kojega se je bilo negda razvilo koje pravno pravilo, a ovo ipak vlastitom težinom svojom nepomično počiva. „Naprava“ je napravljena, pak tromi zakonodavni aparat nije vanjskom kojom silom bio potaknut, da prenapravi, što je zastarjelo. Takove uredbe ne živu; počivajući trunu one, dok ne izvjetre.

Takova iztraživanja nisu bez užitka, ma kako se malovriednimi cienili plodovi, što ih donosi neizrecivo mučan trud. Prastara pravna rieč starohrvatska, koju odkriješ, razdraga te kano biljara, zanesena za znanost svoju, riedak cvietak, što ga ubere. Samo što naše cvietke, uvehle, izbiramo iz prašine „harta bumbažinih“ i „od pargamine“, a ne po zelenilu polja.

Pak pravo je svagda u svezi s fantazijom, kao razum s dušom. Ne treba da književnik svomu Pegazu ožeže i oprlji krila; dosta je da mu ih saviije, sapne, ter po-prug dobro pritegne.

U svakoga naroda, čim zajedničkim životom počme živjeti, radja se sam po sebi pojam dobra, zla, prava i odmazde. A ti se pojmovi stavljaju smjesta pod zaštitu nebesa. Fantazija počima pomagati razumu; kad se

razvijaju običaji, pravda pita i daje, svagda vidimo iste pojave: prizivanje višnjega bića, vječne istine. Mistični su obredi božjega suda, rote, zakletve i prisege, broj rokova. Pak onda razne vrste simboličnih kazni i stotinu drugih pojedinosti, koje mogu zabaviti prosvjećeni um i buditi maštanje.

Letimice ovdje upozorujem samo na nekolicinu zanimljivih rieči i t. d., koje su ili već iztaknute u „Prinosih“, ili pak imaju da dodju istom na red.

Neke bilješke k tim riečima dodao sam u opazci¹², da poslužim stručnjakom.

Bat. Prisega polaže se na bat, štap.

Bezvetje. Neka ciena, što ju kupac daje prodavaocu, da se utvrdi posvemašnja predaja vlasništva.

Domit. Isto po prilici što bezvetje.

Kneja. Rieč poljska, i u nas vrlo razširen naziv za neke šumske predjele. Dolazi u izvorih.

Nepća. Sumnja i dr. Rieč praslovjenska. Rabi u Zagrebu bez sumnje od XIV. vieka.

Papre. Pravdeni dan nakon izminulih redovnih rokova, kad se izvješćuje o ovršenju presuda o dokazu.

Možda je u svezi staroslovjenska i ruska rieč: poprište.

Poličje. Stvar, koja potječe od zločinstva, a zateče se potjerom u krivea.

Rebra tri izsjeći. Prastara vrsta kazni pristava nevjernoga, krivoga, koji sudište krivo izvesti. Nisam našao ni u kojem inom pravu takove kazni.

Štap obieljen (šćap obiljen). Simbolička predaja štapa izgoniku. U Vinodolu g. 1395.

Uresnica, orešnica. Bajoslovno biće, sudjenica, vila.

Vrv. Uže, ali u prenesenom značenju: linea sanguinis, propago itd.

Dosta tih primjera, da se razabere, što se naći može u podacih, što ih povjestni izvori u najširem smislu sadrže.

* * *

U liepu književnost, humaniores litterae, ubrajali su stari slovnici, u široku značenju, govorničtvo i pjesništvo.

Svakomu su jasni probiteci, koji mogu poteći za nauku o našem jeziku iz vjerne i ustrajne pratnje svih pojava pravne povjesti, ubilježених u hrvatski pisanih izvorih. Toliko uspjelih radnja naših učenih jezikoslovaca svjedoči o tom. Ali i bilježenje brojnih hrvatskih rieči u izvorih pisanih u nas tuđjimi jezici nije na odmet. Navlastito o narječju sjevernom od X.—XV. vieka tako reći ne znamo ništa, van što nam velikim dielom tuđjega roda pisci latinskih listina i t. d. ubilježiše nekoliko stotina rieči hrvatskih, naravno uz tisuće i tisuće naših imena osoba i mjesta, koja su takodjer jezično blago naše.

Za način izgovora nekih glasova, za neke gramatičke stare oblike, za tako zvane solecizme i idiotizme pučkoga govora u raznih stranah hrvatskih zemalja, a u drevno doba, možda su ovi tragovi hrvaštine u tuđjih listinah još i vredniji nego li sami hrvatski pisani izvori.

Pisci hrvatskih listina naime nastoje ipak primicati se nekome, u isto doba zajedničkomu književnomu načinu pisanja, a tuđjinac bilježi onako, kako je rieč čuo. Primjerice: jamačno ne bismo u hrvatskih listinah nikada ni u kojem kraju mogli naći upisano za „velja noć“ (uskrs), „velja nič“, a zagrebački latinski sudbeni pisac ubilježio je to onako, kako je mislio da čuje¹³ u razgovoru Zagrebčana, gdje je jamačno teklo takova

izgovora glasa o, kako ga i danas teče nedaleko od nas pod gorom Plješivicom.

A sitnice ovakove nisu možda prevelike cienes, ali sjetio bih ipak, kako je kritični um Darwinov došao do jasno izjavljena uvjerenja, da su najsitnije, na oko posve sporedne sličnosti pojedinih osebjnosti živih organizama često mnogo važnije za rješanje pitanja o porietlu ili srodstvu zajedničkom, nego li velike, na prvi pogled opažene istovetnosti najbitnijih udova.

Moglo bi tako biti i u inih naučnih iztraživanjih.

* * *

Govorničtvu pak pravni i povjestni izvori naši slabo mogu poslužiti.

Ima neliko kratkih, govornički izrečenih izjava odličnika naših na saboru ugarsko-hrvatskom u obranu samosvojnosti hrvatske kraljevine i dr.; ima govor, jezgrovit, Nikole II. bana Zrinskoga, kad je umješten banom.

Da što, sve je latinski.

Kad budu izdani dnevници naših sabora, naći ćemo možda i više priloga za spoznaju govorničtva onoga doba. — U dalmatinskih statutih ima ustanova, koje nam kažu, kako se nastojalo, da se zaštiti sloboda govora. Ali obstrukcija nije bila možna, ako se je vieće samo držalo zakona. Spljetski statut primjerice donosi već u XIII. vieku ustanovu, da nijedan govornik ne smije ponoviti onoga, što je već ma koji predgovornik spomenuo. Smjesta ima grješnik da plati globe dva solda.

Razpre stranaka, izpoviedke svjedoka i t. d. bilježe se kod suda u kratko, ali kadkad ipak izravnim govorom.

Od XVI. vieka imamo svu silu hrvatskih saslušanja svjedoka i krivaca, pobilježenih i u stranah posavskih. Za pučki govor onoga doba i kraja neizcerpljivo je to vrelo spoznaje.

U „Prinosih“ s. v. branitelj spomenuh, da ima u kaznenom postupku proti vještecem i vješticam nekoliko točno sastavljenih, izcerpljivih govora javnoga tužitelja i branitelja. Primjerice gradski fiškal zagrebački Blaž Stipanić g. 1657. pred sudom govori ponovno te tuži nevoljne „copernice“ Jelenu Kovačičku i Marinu Fabičku. Najbezumnije okrive diže on proti nevoljnicam. Tvrdi medju ostalim, da se je jedna okrivljenica pred svjedoci „prevrgla psom“. S najvećom oštrinom obara se branitelj Petar Mlinarić na tužitelja. Uz drastične primjetbe svraća pažnju na zakonske propise, kako najprije valja izvidjeti čin, a zatim istom da se može postupati. Razumno razlaže, kako je sve ono, što prijaviteljica Magdalenić tvrdi, bez sumnje puki san ili prividjenje. „Najteže kazni“, dovikuje tužitelju, „dostojan je, tko hoće da se sudi po tlapnjah bolestne, bezumne žene.“¹⁴

* * *

Kakovi su pak odnosi izmedju široko shvaćene pravne povjesti i pjesništva?

Slučaj hoće, ter sam neki dan zapazio u novinah, da prema viesti dnevnika „T e m p s“ izlaze u Lavovu listovi poznatoga francezko-poljskoga pisca E d u a r d a K o z m i a n a, a u IV. svezku važne te publikacije da ima obsežan izvještaj o razgovoru Kozmianovu i G o e t h e o v u, u Weimaru g. 1830.

Čitao sam članak sa sve to većim zanimanjem, a posljedak bijaše, da sam kod kuće sabrao sve spremljene voć brouillone vlastitih svojih razmatranja u tom pravcu,

priredjene za ovo predavanje. Sabrao sam ih, da ih bacim u oganj. Bila je to žrtva zahvalnica velikomu svjetskomu geniju, koji je prištedio meni izpričavanje, što se pletem u to strogo literarno pitanje, a Vama dosadu slušanja.

Kad sine luč takova duha, ne trebam ja da upalim žigicu. Neka mjesto mene prosbori genij velikoga pjesnika i mislioca onako, kako mu je rieči zabilježio naš pokojni „contervaneus“, zemljak zakarpatski.

Reče O n :

„Die Bemühung, die polnische Literatur zu nationalisieren, ihr ihre Ursprünglichkeit wiederzugeben, sind „edel, aber die Jungen müssen sich vor jeder Ueber-
„treibung hüten, um die von den Neuen begangenen
„Fehler zu vermeiden. Uebertriebener Eifer und Fanatismus könnten schädlich sein. Es will mir scheinen,
„als ob diese Schule vornehmlich nationale Stoffe finden
„will. Sie wird sie in der Geschichte, in den Legenden,
„in den vom Volke ersonnenen Geschichten, ja selbst in
„den abergläubischen Vorstellungen des Volkes suchen.
„Jede Nation hat ihre eigene Quelle für poetische Inspiration, und sie soll auch daraus schöpfen. Polens
„Vergangenheit ist reich an Poesie, seine Geschichte
„enthält Episoden und Charaktere, die es verdienen,
„dass ein Dichter sich von ihnen begeistern lässt. Ich
„finde es merkwürdig, dass noch keiner ihrer Schriftsteller auf den Gedanken gekommen ist, sich mit dem
„Leben Kasimirs des Mönchs zu befassen; man könnte
„aus diesem Stoff ein an interessanten Bildern reiches
„Gedicht oder ein historisches Drama machen...“

Riše zatim G o e t h e u glavnih crtah život toga kralja, pa nadovezuje :

„Ist das, mein Herr, nicht ein schöner Stoff...?“

Kad je K o z m i a n pjesniku primietio :

„Um es zu schaffen, müsste man das grosse Genie des Verfassers von Götz von Berlichingen haben“,
odvratio mu je G o e t h e :

„Dieser Stoff gehört zu Recht den polnischen Schriftstellern.“

Naša je pak hrvatska povjest u „vladanju“ hrvatskih pisaca.

Doista naš narod, i zemlja i događaji, i krvavi i slavni, zovu pjesnika, da okuša snagu svojih krila poletom s domaće grude.

I prošli vijekovi književne naše povjesti, a kamoli ne novije doba, puni su doista pokušaja obradbe povjestnih predmeta.

U okviru takova predavanja nije mjesta ni razvrstbi, a kamo li letimičnoj ocjeni tih pjesničkih proizvoda: i epa i drama, i pripoviesti i romana.

S u r m i n o v a i G a v r i l o v i ć e v a povjest književnosti naše, i jedne i druge, daju nam dosta upute o tom.

Neke su osebudne hrvatske povjestne epoке pjesnički s tolikim uspjehom obradjene, hvala navlastito pjesničkom geniju F r a n j e M a r k o v i ć a, A u g u s t a Š e n o e i inih pjesnika i pisaca, da bi suviše bilo, a za svakoga sljednika možda i opasno, kad bi se ikomu prohtjelo dati se baš na isti posao na istom poprištu. Medjutim i u obranu vinogradu naći ćeš pabirćeći često najsladnjih grozdova. Koliko li je pak još polja, njiva i ledina na prelogu ili ugaru!

Samo što su neprohodni puti do njih. Pokazati mi je, kako se do njih dolazi.

Prije svega, hoće se tomu neizrecivo naporna, dosljedna i sistematična truda. Može Bogom nadahnut pjesnik u času zanosa stvoriti pjesaneu, može on pače motriti svijet ter prodrieti svojim junakom duši u naj-

zabitnije kutiće, svaki pokret njezin, i svaku neliepu možda i gnjusnu tajnu razdražaja strasti osočiti i pro-
učiti, pa svojim čitaocem doušiti i u najprirodnijih bojah
svietu razgaljenu prikazati, a da ipak sebi nije prikupio
nikakove gradje sitnim i dosadnim sabiranjem. Nije tako,
kad hoćeš da historički događaj u pjesničko ruho za-
odjeneš.

Jedan primjer. Paul B é c r e t dao se je na mu-
čan posao, da pregleda sve rukopise i bilješke, što ih
je ostavio Victor Hugo. Napisao je o tom djela
„Le moyen-âge dans la „Légende des siècles“ i „Les
sources de Victor Hugo“. Ta sabiračka djela ocjenjuje
znatni pisac, akademik É m i l e F a g u e t, kojega
sliedim.

Znalo se je već prije, koliko je izpravljao i mienjao
svoje radnje Victor Hugo. Pogled u tajnu dubinu nje-
gove radionice otvaraju nam pak istom rečena zaslužna
djela. Golema je rpa pjesnikovih bilježaka; on čita
povjestne spomenike, koji su mu na dohvat, prevrće
liste i bilježi po rječnicih svih struka, uči geografiju,
izrezuje iz n vina viesti i opazke zanimljive za pjes-
nika povjestnih sgoda, a nerazdruživ mu je drug rječ-
nik M o r é r i e v, enciklopedija svoje vrste iz XVII.
vieka. On iz njega vadi zanimljive, strāne, fantastičke
sgode i dvojbene genealogije; Louis Moréri ga vabi,
občinjuje, baš zato, jer je jezgra viesti istorična, ali je
i fantastična, a baš to pjesniku prija. Kako epski, tako
i dramatski pisac ima široku ovlast, da izvrne prema
nuždi po svoju svaku povjestnu sgodu. Umjetnička istina
i povjestna, dvie su razrožne stvari.

Sbilja ima pravo É. F a g u e t: „Uztrajnost je polo-
„vica genija, dašto uz uvjet, ako tko ima tu drugu
„polovicu.“

U Morériu nalazi Hugo karakteristična, bizarna imena i za nuzgredne likove. Hugo bilježi n. pr. Malaspina, Obrizon, Saltabadil i t. d. i t. d. Kako on izpravlja, popunjuje svoje rukopise! Iz Moréria vadi on po ciele vrste, ter ih prekraja u stihove dvanaesterce, da ih uvrsti medju svoje.

Svrnimo pogledom u domovinu; zar su Markovićeve drame ili njegov *Kohan i Vlasta* postali bez priegornih, dugih i napornih predradnja?

Kako je Šenoa bilježio i radio, proučao listine zagrebačke, da nam toli vješto prikaže prilike doba, u kojem se radnja razvija?

O tom imamo studiju „Istorički elemenat u Kletvi Šenoinoj“ od dr. Šišića u Viencu g. 1902. Zanimljivo je, kako i Šenoa traži i nalazi imena značajna za mjesto i doba njegova romana, Gonč, Prišlin i dr. A sbilja za pisca povjestne pripoviesti prevažna je briga, da djecu svoje fantazije primjereno okrsti. Kakovo je obilje takovih sgodnih imena u nas!

Navlastito sastavljena neka imena staro-zagrebačka svjedoče o oštrom opažanju i humoru puka, n. pr. *Božjehtenje, Deveti sudac, Doberden, Dragi bog, Dragozlat, Golozlo, Gon'mečić, Hudden, Hudolep, Mehkohren, Mičgoljen, Mičonog, Odriboga, Stojvlk, Vlčjapeta, Suhadreta, Zajčjapamet, Zdalkalep* i t. d. i t. d.

Kako bismo učenomu dr. Šišiću zahvalni bili, da nastavi svoja zanimljiva istraživanja!

Napokon bit će vriedno spomenuti, da je i Ivan Mažuranić neumorno sabirao i bilježio frazeologiju i rieči narodne i Gundulićeve, ne bi li što više izvježbao pjesničku dikciju. Primjetio je to i predsjednik naš Smičiklas u radnji svojoj o Ivanu Mažuraniću iz g. 1902. Na stotine je tih bilježaka u mene.

Bez takova naprezanja ne da se dublje ni zaviriti u prošlost. Može onaj pjesnik ili pripoviedalac, koga mašta vuče u davninu, kadšto premetnuti i listove mojih „Prinosa“. Uz fragmentarne bilježke naći će uputu, gdje se izvori mogu potražiti. Ondje već u prvom redu iztičem i izerpljujem Tkalčičeve spomenike. Ovdje ću svratiti povrh toga pažnju i na Solitrovu sbirku izvještaja mletačkih o stanju Dalmacije, djelo manje poznato¹⁵.

Tkalčičeve pak „uvode“ u sve svezke „Zagrebačkih spomenika“ treba svakako točno proučiti. Tko uz to pregleda sudbene zapisnike u toj ogromnoj sbirci, tomu će sinuti pred očima slika prošlosti zagrebačke, do podrobnosti vjerna i jasna. A mimogred, ta prošlost viri iz prozorčića priproste sgrade u Novoj Vesi zna lično i danas u bujnu i razkošnu okolinu modernoga Zagreba. Ima još drvena kuća ondje od g. 1477. A i u gornjem gradu ima kućica, koje su bez sumnje istovetne sa gradjevinami malenih dvornih mjesta ili kućišta XIV. i XV. vieka. Mi nehajno ili zlovoljno prolazimo mimo.(!)

Iz Tkalčičeve riznice, a i inih izvora primjerice spominjem nekoliko zanimljivijih pravno-povjestnih sitnicarariteta. Pjesniku mogu biti vredniji od zlata.

Puni su slikovitosti pravni običaji pred sudom. Puk svagda makar prisutnošću svojom sudjeluje. Sjetimo se raznih oblika prisega, u ruke sudčeve, na razpelo, evangjelje, pred oltarom, hodeći oko oltara i ponavljajući istu prisegu, pred sudom na sv. moći, na glavu krivca, na grivu ili vrat konja, vola, krave, obujimljujući vrat blažčeta. U sporovih o zemlju treba da se parac ukopa do pasa u zemlju, a kad je kapitul zagrebački polagao prisegu, trebalo je, da ju kanonici razpasani, bosonogi,

svaki s grudom prieporne zemlje na glavi polože u stolnoj crkvi pred oltarom.

Kako li je moglo biti zanimljivih prizora, kad se je u Zagrebu javno pokora činila, išlo s pratnjom na pokorštinu, da se „najde volja“ uvriedjenoga.

Bacimo pogled i na sporove pred banovim ili županovim sudom u doba, kad se je još božjim sudom sudilo, vrelom vodom i razbieljenim željezom i t. d. i bojem, na „paprak“, kad se je dokaz stranci dosudjen provodio. Zatočnici sami ili najmljeni bojnici krvav biju boj pred pukom. Koliko je tu priprema, tačno odredjenih oblika, molitava, zakletvi i prisega!

Vas puk je učesnik svakoga prizora tjelesne kazni, saslušanja okrivljenika pod vješali, na lomači, na stratištu. Kakova vrema i stiska! Kako su morala okrutiti srca uz takove navike!

Prisiže se na glavu ubojice. Po petdeset rotnika treba, da se očisti krivac ili da mu se dokaže krivnja, ako ne ima inih sredstava dokaza.

A u svakoj pri, kad dodje do rote, „ulažu se“ po-najprije rotnici, „imenuju“ i „pojimaju“ (nominare, nam-pram: eligere, advocare?).¹⁶

Povodac ili vodjka prvi govori, za njim rote se ini. Često, čim na glavu prva padne prisega, krivac klone ter skrušeno zločin prizna, pa moli, da se za nj od-čitaju mise poslie smrti.

Ovršuje se zatim odmah smrtna kazan.

Kazni su stroge, obično nesmiljeno strahotne, individualizirane, često simbolične. Za težu kradju redovna je kazan vješala, za veće krivnje i lomača.

Pak uza to pooštrenja: na skolkah nose osudjenika crkvenoga tata na stratište, pjevaju mu opielo, krade-nimi voštenicama pripieču mu tielo; vuku kriveca po uli-

cah o konjskom repu. Razčrtvoriti, pa komade tiela objesiti, kolom satrieti, mačem posjeći i deset raznih načina smrti izmišlja sud. Žene utapaju čedomorku, u Varaždinu živu ukapaju u grob, trnjem posut.

Tat treba da objesi svoga druga u kradji, a erkvénoga tata daju ožeći razbieljenim crkvenim ključem, krivotvorca pak krivotvorenim novcem.

Za manje zločine sudi se na kijaštenje. Režu se uši, nos, jezik, sieku ruke, noge, a negda „krivomu pristavu“ i tri rebra.

A te kazni u XIV. vieku i u Zagrebu vrše i sami oštećenici po zaključku suda.

Djevojci je sila učinjena. Sudjeno je, da ima sama ona ili onaj, koga ona ovlasti na to, krivcu odrezati nogu. Nije li se odkupio nasilnik od te užasne kazni?

Žig vrlo je česta nuzkazan.

Pridružuju se izgon, fruštanje, klada, berlina, trlica.

O zatvorih, tamnici (lat. pišu: carcer tenebrosus), okovih, goljeru, prikivanju verigom o zid, mukah, grebenu i t. đ., o svemu užasu tomu ne treba spomena. Gotov pakao.

Sve te strahote blaži uredba vražde ili vražbe, žive i mrtve. Zločincem imućnikom dana je sgoda, da izbjegnu tjelesnoj kazni težkom globom. Jaoh si ga bezkućnikom!

Po kadšto sine i tračak samilosti. Milosrdje je u vlasti suda. Prvi olakši grieh prašta se posvema. Uvjetno se osuda izriče. A često na molbu gradjana ili velmoža i težkomu krivcu opraštaju zasluženu kazan.

Tako je despot Gjuraraj Branković g. 1439. za posjeta svojega u Zagrebu izmolio u suda, da se ništa ne učini na žao tatu, koji je njegovu dvoraninu mošnjju s pjenezi odrezao nožem i ukrao.

Kad je razbojnika nekoga valjalo o konjskom repu odvući na stratište, nije se našao gradjanin, koji bi konja dao. Odveden bi nesrećnik pješice.

Gradjanin Kudelić, tip svojeglava pravdaša, koji je sudu davao više posla nego li sav ostali grad, sve do vojvode i kralja gonio svoje maljušne sporove, odrezao je vlastitom rukom škarami uho seljanki, koja mu je ukrala bila nekoliko snopova žita, pak ju je mjestni sud na tu tjelesnu kazan po zahtjevu oštećenikovu osudio. Rekoše mu, da je krvnik, hahar, a on tuži za uvredu poštenja, jer da je samo vršio pravdu. Iz osude sa zadovoljstvom vidimo, da mu je i javno mnijenje zamjerilo taj prostački čin. Sud nije kaznio uvreditelja.

Kad je mladi krvnik vodio k Savi čedomorku Doroteju Kuzmić, da je ondje prema osudi utopi, smilovalo mu se srdce ter ju je zaprosio. Sud mu je dade za ženu. „In loco mortis pro uxore data est“.

Velikih li suprotnosti!

Kako je trudno ući u ideologiju ljudi onoga doba!

Po drevnih se običajih ovode, opeljavaju, pak navode, zavode, razvode kotari i medje, uvode vlastnici. Tu su ovodnici, ovodni kmeti, svjedoci, kršnjaci (krstnjaci), aldomašnici. Ljudi okoljušani pri tom su, kad je stvar sporna, vazda prisutni.

Kod uvoda dolazi do sile, odboja. Vlasti upravnoj i sudbenoj na čelu je župan. On kadšto pritište sudce, da postupaju proti zakonu.

On (župan Cvet Predenić) poče sudce zvati: „hodte simo, sudci!“ I poče ih pripravlјati. Ali sudci rekoše: „dobro sliši, pristave i vi plemeniti ljudi! ča smo sudili, sudili smo, i ne pačamo se va tu uvodu“. Župan zatim sa svojimi ljudmi s oružanom rukom pod silu izvede čin i „naloži oganj na dvornih vratih“.¹⁷

Proletjet ćemo i opet te Tkalčičeve izvore pak upozoriti na važnu, a neobradjenu, što ja znam, sgodu hercegovanja Stjepana, brata kralja Ljudevita I. Anžuvinca. Očito je kralj nakon krvavih borba htio umiriti Hrvate, pa je predao sve hrvatske zemlje s podpuncem vlasti bratu svojemu. Herceg je ovdje dočekan s velikim sjajem. Stolovao je sa suprugom svojom Margaretom, kćeri njemačkoga cesara, na Gradcu, ali preminuo ovdje već 9. kolovoza 1354. Znatno je doba, jer je očito kralj Ljudevit htio na jugu stvoriti samosvojnu veliku državnu skupinu pod hercegovanjem svojega brata, kao uztuk proti sili srbskoga cara Dušana.

Jedan od pokušaja, da se rieši hrvatsko pitanje.

Za kratkoga boravka Stjepanova morala je ipak u Zagrebu buknuti neka buna ili odpor proti hercegu. Vojska hercegova oplienila je grad. Doba ovo, baš zato, jer je posve mračno, izvrsno bi bilo vitino igralište za pjesničku fantaziju. Na tu se epizodu veže osvojenje Dalmacije.

G. 1386. sbilo se je u Zagrebu umorstvo jamačno s mjestno-političnih razlogah.

Kako znamo, bila su u ono doba u Zagrebu još četiri naroda ili jezika teoretično zastupana: hrvatski, ugarski, njemački i latinski iliti talijanski (vlaški, a po tome zovu taj „jezik“ i: gallicalis lingua).

Medju Ugri, Niemei i Latini po imenu vidimo mnogo Hrvata i inih Slovjena. „Jezike“ te odredjuje politička narodnost.

Dva takova Latina, Filip „Gallicus, dictus Pipo“, i „Augustinus Irtulantis“ umoriše posred građanstva, po bielu danu s promišljenom namjerom, od stare mržnje, sudca Ivana Vašaša. Krivci su uhvaćeni, smjesta, jamačno vrlo priekim putem, sudjeni i pogubljeni.

Zabilježeno je samo u zapisnik : „justiciam eis fecimus prout decuit et licuit“. Ne ima traga razlogu umorstva.

Sukobi s kapitulom i biskupi poznati su i dielom pjesnički obradjeni. Dašto, izcerpljeni nisu ti izvori ni-pošto.

Manje se je pričalo o razdoblju gospodstva Celjskih grofova. G. 1441. obsio je silnik Ulrik Zagreb ter ga je nakon junačkoga odpora s pomoćju kapitula na juriš uzeo. Očita mu je bila nakana, da dotrgne samoupravu pa svojim njemačkim pouzdanikom izruči gradjane na milost i nemilost. Zapisnici bilježe mnoštvo bezzakonja. Svršila se je ta muka, kad je silnik g. 1456. umoren u Biogradu, a s njime izumro kobni taj, slavohlepni i nezasitni rod, koji je sad laskanjem a sad prietnjami i spletkami milost slabih vladalaca više desetogodišta zlorabio u vlastitu korist.

Kad je uzpostavljeno pravno stanje u Zagrebu, postupalo se je proti bezdušnim slugam silnikovim. Nasiljem bio se je odlikovao navlastito tobožnji „sudac“ Sebold-Majer.

Mnogo ima značajnih crtica iz života gradjanskoga u „Prinosih“ pod riečima : bijenje, blud, čast, čedomorstvo, diete i dr.

O bajalicah i copernicah svrstao sam takodjer dosta slučajeva u „Prinosih“. Ta grozna progonstva, dokazi nevjerovatna praznovjerja ne samo puka, već i najodličnijih ljudi, mogu dobro poslužiti kao oznake onoga doba.

Tolika je ipak naloga tih nevoljnih likova, često puta bolestnih, ekstatičnih žena i djevojaka, da je teško iznieti iz te tišme i koje pojedinče. Ima tu dirljivih i plačnih predmeta, počam od polusmiešnih pa do grozno-tragičnih. Vezani su s time i tipovi neizrecivo tupih, a

i opakih sudaca. Ima i po koji nedostojni, možda i perversni mićenik-sudac. Bogatija vještica jedna znala je, kako uboga druga njezina reče, „srebrenim batom željezna vrata razbiti.“¹⁸

Proletimo pogledom i Solitrovu sbirku.

Sekretar republike mletačke Ant. Vinciguerra, književnik talijanski (satirik neke vrijednosti)¹⁹ hoće da u izvještaju svojem o posljednjih danih gospodstva Ivana VII. Frankapana na Krku g. 1481. duždu osvietli stanje otoka i da dokaže, kako je bio Frankapan nedostojan, da vlada Krkom. Hoće da opravda nasilje Venecije, pak u „excerptu“, kako kaže, nabraja zloće silnika Frankapana. Ima tu na desetke predmeta za pjesničke tvorbe. Nevriedan potomak plemenite hrvatske porodice bio je razčovjek, zvriere u ljudskoj podobi, ako je samo istinit deseti dio onoga, što priča o njem Vinciguerra. Oduzimao bi pod silu od frataru novac, sabran za križarsku vojnu, krivotvorio izprave i novac, robio bratštinske blagajne, gusario morem, bacao u tamnice, na grozne muke nesretnike udarao. Krv i novac podanika razsipavao je on poput bjesomučnika. Tužne su sgođe, što ih pripovieda Vinciguerra, o Mariji Filinić i plemenitoj kćeri njezinoj, a užasne o nesretnom Minćelu i njegovoj ženi i kćeri. Otac pogibe na mukah, a mati i kći izmučene i iznakažene ostadoše u crnoj tamnici sužive, odakle ih nakon izгона kneževa izvadiše. Izdahnuše one od težkih patnja. Najjače mora nas se dojmiti pak roman, što ga Vinciguerra navodi na kraju izvješća o knezu Radiću, bratu posljednjega kralja bosanskoga Stjepana. Uteče Radič nakon propasti kraljevstva bosanskoga na otok Rab s obitelji i dvorani i sa spašenim blagom. Frankapan namamio ga je, da se preseli na Krk, nudeći mu svoje gostoljublje. Nagovori ga, da podje u Ugarsku kralju; dat će mu pismo na

kralja s preporukom, da ga prime u vojničku službu. Neka samo ostavi obitelj na Krku.

Na putu dade ga Frankapan, kako izvjestitelj kaže, otrovati. Orobio je zatim i utamničio knez Frankapan njegovu udovicu i družinu, stavljao ih na muke, ne bi li odkrio, gdje je sakriveno blago. Ali dosta tih sramotnih grozota! Kad se k tomu prilože još slike o društvenih i čudorednih prilikah u Posavini, kako nam ih pokazuju proskripcije kralja Matije g. 1481.,²⁰ dobivamo album zločinačkih tipova, svakoj pohoti i strasti odanih, ničim neobuzdanih, perverzних, bez vjere, bez srca, bez ikakova dobra osjećaja, na svako zlo spremnih, i muževa i žena i djevojaka od najodličnijih rodova.

Podsjeća sve na renesansu u Italiji i južnoj Francezkoj, na žalost bez onoga poleta, onoga sjajnoga zvjezdovja umjetnika, koji nas divotnimi tvorbami svojimi mame i mite, ter s premalo odvratnosti podnosimo nekako svu zloću, hinbu i hudobu velikih u zlu i u dobru predstavnika one dobe.

U istoj sbirci ima i inih kadšto upravo vještački prikazanih sгода i plastično opisanih bojeva, mejdana, junačtva vojske hrvatske. Botić je odatle izvadio okostnicu za svoju „Biednu Maru“ i „Petra Bačića“. Možda je i prevjerno slijedio izvor. Prva njegova pjesma „Poratimstvo“, puna plemenitoga bratinskoga osjećaja za naše Bošnjake muslimane, uspjela mu je još i bolje.

Koliko li ima gradje još netaknute u talijanskim tih bilježkah! Dvije su duše u našega naroda: jedna divja, puna praznovjerja, neobuzdana, kad žarom plane, spremna, kad bude krvi žedna, na zvjerske užase, a uz nju u istom sobsvu počiva čista pobožnost, pitoma čud, do sentimentalnosti raznježeni osjećaji dobrote, samilosti, pokajanja. Krvavu bojniku kadšto prizor, kojemu bi morao davno priviknuti, nagoni gorke suze na oči.

To i Talijani sami opažaju i donekle s nekim udivljenjem iztiču. Čudno ih se dojima narod naš s vitežkim svojim bićem i divjačtvom, gostoljubljem i pohlepom za blagom, bezkrajnim laskoumljem i najtvrdjcm vjerom i uztrajnošću, a u svakoj sgodi s tom najznačajnijom oznakom: uzvišenim prezirom smrti i njezinih strahota.

Pjesničkoj mašti visoki su, i duboki i daleki vidici.

Zamietit će ona u sitnoj viesti, kratkoj sudačkoj bilježci o zločinu ili zločincu, o nesretnoj žrtvi zlobe i potvore oznake predmeta, podobna, da se u nj zadube. A bit će i podpunijih slika; naći će književnik i potankih viesti ne samo o provalah ružnih strasti, već i o dobroti i milosrdju, o priegoru i ljubavi slobode i rodnoga grada. Naći će plemenitih i opakih prelata i velmoža, pak, ako je pjesnik, pred njegovim će se očima uhvatit u kolo probudjene sjene, zadrhtat će i primiti život. Tad ih, pjesniče, privedi pred nas, te ljudske duše, nek nam se jave u tvojoj pjesmi, ili drami ili romanu, da nam bude osjećaje naslade, tuge, sgražanja, a ipak nam napokon skladan izmir donesu. Pak će možda i bolje biti, barem ako kaniš pisati pripoviest ili roman, da ti ne bude prvim junakom velika, svakomu poznata povjestna ličnost. Dovedi pred nas neznana, mlada čovjeka, pa neka taj podje domovinom, kako ga sudba već nosi, iz seoske potleušice, ili plemićkoga dvorca, ili gospodskoga dvora, pa nam po njem i okolini, u kojoj se kreće, ocrtaj: i kako se je u ono doba živjelo i veselilo, i ljubilo i mrzilo, i radilo, mučilo i trpjelo; provedi ga po sborovih, bratštinah, cehovih; pokaži nam kulturno stanje, i umjeću i vještinu zanatnika, koji su bili, vjeruj mi, kadšto Bogom nadahnuti umjetnici, mukotrpni hitraci; odkrij nam golotinju prosjaka i užase bolnica i obora, gdje pogibaju kugom i gubom zaraženi bolestnici! Sgode tvojega junaka neka

budu vezane s glavnim povjestnim predstavnikom one dobe, pak ćeš tako u saobraćaju tvojega prvoga junaka s tim glavnim pokretačem onoga doba imati najbolju priliku, da osvietliš svjetlom duha svoga postrance i značaj velikana i dojmove, što ih djela njegova pubudjuju! Moći ćeš ukrasiti radnju svoju i ljubavnim čeznućem, i žarkimi cjelovi, i neutaženom žudnjom, i svakom suprotnošću i tragičnimi sukobi dužnosti, pokazati primjere blagosti i krutosti, i podlosti i veličajnosti, sve do uzvišenosti.

Po svem svijetu mogu se prošetati likovi tvoji: tä vojevala je mladost naša ratoborna od mnogo i mnogo stoljeća na svih ratištih, branila krunjene glave vjernimi desnicami svojimi na svih dvorovih. Uzmi u ruke Kukuljevićeve i Lopašićeve radnje o hrvatskih četah, koje postadoše nakon strahotnoga udjela naših junaka u tridesetogodišnjem ratu, navlastito nakon poraza švedske teške konjice kod Nördlingena, strah i trepet dušmanom, a uzdanica svakomu, komu se vjernošću zavjeriše. Pa možeš prosliediti sve do Pariza i do juriša na Bastilju likove svoje mašte, jer su konjici garde francezkoga kralja, Royal Cravates, i ondje krv svoju proljevali.

Uklanjaj se fanatičnomu nacionalizmu! „Fanatizam „ne promiče niti diže svetinje stvari, kojoj se tobože „klanja“. (Ivan Mažuranić).

Ne ima više Bogom odabranih naroda. Búdi narodni osjećaj umno i razložno istinom, a ne obsjenom! Upri prstom na mnogovrstne rane društva onoga doba, koje rišeš. Bit će doista velikomu dielu zala kriv tudjin, ali ni čini nekih naših velmoža, pravih Hrvata, nisu ni razumni bili, ni skladni s predajom starine ni s protbitkom otačbine.

Čitaj pomno, kako nas riše i slabo cieni visoki umnik naš J u r a j K r i ž a n i ć, jedan od predteča ili od začetnika novovjekoga razvoja Velike Rusije!

Odbij na njegovu patničku i prognaničku žučljivost, na fanatičnu mržnju njemstva i tudjinstva dobru polo-vicu! Ono, što tamnih boja ostane, slika je mračnoga jaza u narodnoj duši, jedva kojim tračkom svjetla ublažena.

Ne ćeš zapaziti u starije doba velikih i rječitih izjava o rodoljubju, osnova, na pismo stavljenih, kako da se pomogne domu i rodu. Bilježe se, uz krvave državne sukobe, borbe o krunu medju pretendenti istih ili raz-nih dinastija, jednako žestoki i biesni supori medju crkvenimi i svjetskimi dinasti i velmožami, koji svoja vladanja smatraju državnom tvorbom, a svoje probitke istovetuju s javnim interesom. Zaslužna su i slavna djela za njih podjarmljivanje slobodnih ljudi i malih plemića, bune i okrutne odmazde. Grozote s jedne i druge strane.

Činit će ti se na prvi pogled, kao da su u staro doba sve te velmože naše svoje čine izvodili s nizkih pobuda, osnivali rad svoj na pomisli, da i sva okolina oko njih radi samo s prostih nagona pohlepe i srebroljublja, ili pak od straha.

Dosta je u istinu takovih problematičnih naravi u našoj povjesti. Ljudi puni dara, ali nisu dorasli nijednoj situaciji, u koju dospiju, a ni jedna ih situacija ne zadovoljava. Gramze za osobnom koristi, uživaju u sladkoj osveti, u poruzi slabijega. Igračka su, uza sav tobožnji polet, suprotnih sila i unutarnjih nagona. Iz pobožnosti padaju u praznovjerje, nasilje im je i sred-stvo i svrha, nijednoga se zločina ne plaše, a u skrajnjem času gube samosviest ter se podaju fatalizmu.

Ne poznaju, dok su na visu, pobuda plemenitijih, pa svode i kod protivnika sve na najpotištenije nagone.

Ali s v i nisu takovi. O zlih ljudih i opakih djelih bilježi se više u kronikah i izvorih. O dobrim spominje se manje. Bilo je i onda i plemenitih srdaca, i mnijenja i ideja uzvišenijih. Ta i na dnu najobičnijih duša ima i tanjih osjećaja, koji driemaju, da se ujedanput razbude, osobito kad počne djelovati zagonetna, a zarazna snaga idealnih predstava velike koje skupine ljudi.

Veli A u g u s t e C o m t e: „Pokojnici gospoduju nami“.

Duše njihove slievaju se s dušami potomstva. Pokretači novih tobože ideja stupaju na javu s mislima, što su ih u istinu gojila mnoga koljena. Često se čuje, da je narodnostni naš pokret plod novoga vremena. Koja zablude! Uči nas povjest, da ga je vazda bilo, samo što se je javljao inakim izražajem. Ono isto, ali malo drugčije. Navlastito u masi puka, slobodnoga seljačtva, gradjanstva, maloga plemstva i svećenstva, koje odatle potječe, vazda je bilo čistih osjećaja ljubavi domovine i vjernosti rodnomu jeziku i svetim predajam starine.

Na taj „imponderabile“ dakle ne smije pisac istoričnih pjesničkih radnja ipak nigda zaboraviti, a stvar je njegova utančena ukusa, da izbjegne m o d e r n i m izljevom narodnostnoga osjećaja, a po tom anahronizmu, koji muti umjetnički užitak.

Nisu tadašnji sinovi materijalnoj svojoj, Hrvatskoj, na dugačko razpredali o ljubavi, kako je to činila ponosita Goneril svojemu otcu u najtragičnijoj pjesničkoj tvorbi velikoga dramatika. Da ih mati, draga domovina, bude upitala, kako ju ljube, odvratili bi joj bili poput Kordelije: „onoliko, koliko smo dužni“.

A na bojištih lievali su za nju potokom krvi.

Medjutim nam Hrvatom ne fali ni pismenih dokaza o živu osjećaju ne samo naše narodnosti, već i plemenske zajednice slovinskoga svijeta.

S kolikim se ponosom u staro vrieme slavi ime hrvatsko, iztiče hrabrost naših djedova, tvrdja od stanca kamena vjernost njihova i kralju i domu! Kolik je broj kraljevskih pohvala i rječitih priznanja!

Naše pravo pak jedincata je možda pojava u Evropi baš po tome, što sve do XVI. vieka sežu ostanci osjećaja stare plemenske pravde.

Zemlja naša zove se „Hrvati“, ban je „Hrvatom ban“, sud je „plemenitih Hrvat stola tninskoga i t. d.“, kroji se sud „po pravdi hrvatskoj“, po „zakonu hrvatskom“, kako je „pravdi hrvatskoj ugodno“, a svagdje se pak odnosi taj adjektiv u prvom redu na Hrvate, a po njima istom na kraljevinu njihovu, na zemlju, župu i t. d. Dokaz tomu latinski oblici „mensura Charvatorum“, „more seu libertate nobilium Chorvatorum“, „banus Croatorum et dominus Bosne“, „regnum Chorvatorum“ i t. d.

A za jasno poznavanje plemenskoga svoga porijetla slovinskoga bit će dovoljan ovdje jedan primjer: Na koncilu u Baselu Hrvat biskup Stojković i Čeh, Prokop Veliki, husitski vojvoda, nazivlju se međjusobice zemljacima (conterranei). Sva pak stara književnost hrvatska odiše „Slovinstvom“,

* * *

Visi o snazi ramena pjesnikovih, kojega da se predmeta prihvatiti.

Ima ih, koji vele, da ni Tell, ni Wallenstein, ni Tasso baš ne bi bili sgodni likovi za dramu. A Schiller i Goethe savladali su te opore predmete. A kako je istom Shakespeare grabio iz nizina i sezao u visine, da

posvoji i nevriedne po sebi sirovine, a što je od njih pod rukom njegovom postajalo!

Napoleon Veliki rekao je: „Visoka tragedija škola je za velike muževe. Corneille bi poda mnom bio postao vojvodom“. Nisam ja zvan izricati suda o tom, koji bi suprotci i sukobi prikladni bili za pjesničku tvorbu dramsku, epsku, roman ili pjesničku ili proznu pripoviest, koji li bi istorični značaji dostojni bili, da pjesnik pozabavi um i maštu svoju njimi, još manje pako kanim razpravljati o izpravnosti raznih, razrožnih i suprotnih pravaca u pjesničtvu. Čitalac sam, pa ocjenjujem ne po znanju, već po osjećaju. A da me tko pita za sud o pojedinom djelu, držao bih se, kad bi mi bilo dopušteno, staroga Lava Tolstoga. Kad ga upitaše, zašto mu se ne svidja Nietzsche, odpisao je godine 1909.:

„Tko bi me pitao, što sudim o stihotvoreu Tredjakovskom (pedantičnom prvom ruskom nadripjesniku), rekao bih mu, da poznajem Viktora Hugo i Puškina, pa da po tom znam, da Tredjakovski nije nikakav poeta. Tako osjećam, da ni Nietzsche ne vriedi ništa, jer znam, što su mislili o životu Sokrat, Mark Aurelije, Kant i Schelling“.

Medjutim pravi pjesnik zna, što svietu ima reći; on će to kazati onako, kako ga duša zanosi, prema snazi svojoj, govorili mi ili svjetovali mu ovako ili onako. Pak je vazda utjeha ta, da pedantske dosljednosti ne ima niti mora biti u pjesnika. Razvezanih su oni krila. Oni smjer leta mogu lahko promieniti. Dramatici, koji su se izprvice dali na novovjeko proučanje psihologije, rješavanje zakučastih problema moderne duše, kad bi poslie opazili, da je naći takvih omiljelih likova i u prošlosti, navrnuli su rad svoj na tu stazu. Ne znam ni sam, gdje sam čitao — knjiga mi nije pri ruci —, da

je Francez Georges Polti prije desetak, dvadesetak godina napisao razpravu, u kojoj se dokazuje, da se u dramatičnoj književnosti svih naroda i vjekova ne prikazuje svega zajedno više od trideset i šest situacija u raznih varijantah — jer da ih ni u životu nema više. Rečeno je to jamačno više u šali, ali istina je, da se primjerice mnoge komedije novih vremena osnivaju, kad razgališ sadržinu, na prastarih tipskih likovih, navlastito da ih tiesne veze vežu s igrom talijanske „Commedia dell' arte“. Lica nose moderna imena, a zapravo su preobučeni Pantalone, Arlechino, Brighella, Dottore, Colombina i t. d.

Bit će pjesnici, kad se udubu u povjest našu, svakako u zabuni, česa da se late; tolik je među samimi znatnimi ljudmi naše prošlosti izbor najzanimljivijih ličnosti. Nameće mi se roj misli i opazaka; ali samo mi budi dopušteno reći nešto o trojici dobro poznatih a psihološki kompliciranih odličnika naše povjesti!

Zar život našega Krste Frankapana ne bi bio još uvijek vriedan predmet proučanja? Mi o njem mnogo znamo. Zahvalne li zadaće, zaroniti u valove pobuda i nagona, koji su pokretali silnom dušom njegovom! Zadatak je olakšan, jer mu znamo iz intimnih listova frazeologiju hrvatsku i talijansku, navlastito iz „sna“ njegova u tamnici mletačkoj pisana, a djelomice i ideologiju. Na dlanu su i tiesne veze njegove s dvorovi ugarskim i austrijskim i s Mlećima. On je pravi Hrvat, a uza to čovjek renesanse, vojnik i plemenit dvorski čovjek, koji je jamačno poznavao sva pravila, što ih je Baldassare Castiglione u glasovitoj svojoj knjizi „Libro del cortegiano“ razložio, premda on te knjige, barem tiskane, jamačno nije čitao, jer je istom g. 1528. u Mlećih izašla.

Vitez i junak, vojvoda vičan boju mačem o mač, a učen pri tom strateg, ponosan na visoki rod, od kojega

je potekao, strastven, kad plane spreman udariti dlanom primasa Ugarske u posvećeno lice, a mudar diplomata, kad za slavom i častima hlepi, dobrotiv i darežljiv svojim prijateljem i slugam, a kruta i nesmiljena srdeca neprijateljem, pravi sin svojega veka. I ono doba zamjerilo mu je užasnu tvrdoću, kad je u službi cesarevoj, dašto uz privolu ostalih zapovjednika, dao izbosti oči stotini nebagih furlanskih kmetova u Maranu. Sam negda sklon Habsburgovoj kući, ugledan vojskovođa cesarov, kad mu je nešto na žao učinila, bjesnio je i bjesniti spreman bio proti hrvatskoj gospodi, koji se podadoše kralju Ferdinandu, odjednoć stalan kletvenik kralja Januša Zapoljskoga.

On se jamačno već od mladosti penje visoko. Nije on kondotier ničiji; gdje za njim zaostaju i Colleoni i Castracani i Vitellozzo Vitelli i toliki drugi! On se bori protiv Mletaka za svoje frankapansko „vladanje“.

Kamo ga zanose želje, misli, sni, koje možda i sam sebi taji?

Mene možda vara mašta, ali čudno me se dojmlju rieči Frankapanova uzdanika, biskupa Jožefića, kad mu tvrdi punu odanost svoju: „Bogom se svidočim, kako „se meni mni, da niste vi nigdar imili boljega i srčeni- „jega slugu ni prijatelja . . . od mene, zač da bih ja „mogal (Vas) ne samo tim učiniti, u čem ste, da i kra- „ljem i cesarom bih te dobrovoljno učinil“.

Ako je i bilo takovih maštanja, prekinulo ih je naprasno „benavo zrno“ s utvrde grada Varaždina. Po opisu svjedoka umro je Krstofoer kao vitez, uvjeren o čistoći smjerova i čina svojih.

Ne bi li svatko pomislio o Nikoli Zrinskom Siget-skom, koji je proslavio toliko svoj rod i dom, da je to čovjek čeličnoga i jednoličnoga kova? Ali umorstvo Kacianera u Kostajnici, tolika nasilja, osvajanja gra-

dova, spaljena i poplijenjena sela pokazuju i inu stranu osjećaja velikoga toga, inače za svoje doba prosvietljena muža.

Ne smijemo ipak ljude onoga doba mjeriti našom mjerom. Ukloniti neprijatelja „pro publico bono“ nije neobično. Uzora ima dosta u renesansi i poslie.

Wallenstein u vlastoručnom listu jasno preporuča, neka se s Bethlen Gaborom učini jednostavno kraj kakovom „pratikom“ . . . „all' uso d' Italia“. Kad sam to čitao, sjetio sam se, kako Ratkaj tvrdi, da je naš mladi i junački ban Juraj Zrinski, umro g. 1626. u Požunu, otrovan baš po spletki Wallensteinovoj.

Kad dolazi skrajnja ura, do kolike se „ban Miklouš“ uzdiže visine! U sjaju požara sigetskoga, prigora i tvrde vjere Nikoline ništi se svaka ljaga prošlosti njegove.

Jedan veliki njegov potomak, drugi ban Nikola Zrinski, sam se izlučio iz reda velikih muževa, strogo hrvatskih.

Zaman mu je njegova bolna, možda donekle pokajna izjava, da se nije odrodio, da je pravi Hrvat i Zrinski (ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio).

Pisac „Ne bántsd a Magyart“ odiše ipak samo osjećajem: magjarskim i onim drevnim, u Križanića u sistemu svedenim, „odium Theutonicorum“. Sjeća nas na Križanićeve misli i pokazuje, da se one nisu rojile samo u Križanićevoj glavi, kad Nikola savjetuje Magjarom, da se ne valja prislanjati uz Moskova, „premda se na nj upiru neki veliki ljudi“. A poslie je Magjar Rakóczy II., unuk po svojoj materi Jeleni našega Petra Zrinskoga, htio doista diplomacijom i oružjem da ostvari glavnu misao Križanićevu, nudeći caru Petru Velikomu

„Orientale imperium“, a moleći ga, da potjera Niemce iz Ugarske.

Gorostasna je pojava N i k o l a II. Z r i n s k i, možda najveća u rodu svih Šubića-Zrinskih, a rod taj obiluje vanredno bistrimi umovi.

Ali on je po djelih svojih, navlastito po svojem „Né bántsd a Magyart“, čist po osjećaju Magjar, zanesen ponosom, koji dolikuje potomku Huna, ili je barem, u najpovoljnijem po nas slučaju, svakako najsajjniji pobornik u nevelikoj, ali starodrevnoj četi sunarodnika naših, koji hoće da budu vjerni sinci „dviju domovina“. Kolikim žarom moraju ovaka sreća plamtjeti!

O Nikoli Zrinskomu I v a n M a ž u r a n i ć sudi ovako: „Narod magjarski, kako u istinu i čini, punim pravom „i s pravim ponosom more ga brojiti među najprve, „najdarovitije i najbolje svoje pisce, dočim nam Hrva- „tom neostaje druge utjehe nego žalostna ona, da nam „narav nije maćeha nego prava i rođena majka, i da, „ako narod naš nije na onom stupnju visine, na kojem „bi trebalo, tomu nije kriva blaga majka narav, nego „mi sami, koji drugim gradimo ponosite gospodske do- „move, a sebi ni da bi kolibe. Fiat applicatio!“²¹

Brat Nikolin Petar i drug Petrov Fran Frankapan žrtve su zapletene mreže kobnih događaja.

Tužne te sgođe poznate su i pjesnički izerpene.

One su i suviše tragične.

Tronuti, pognute glave zastojmo se tiho nad grobovi tako sjajnih rodova!

Ima još manje važno, ali prema sgođam za pjesničke tvorbe vrlo plodno doba povjesti gornjokrajiških strana u XVIII. vieku. Uslied raznih slabo uspjelih upravnih i pravosudnih pokušaja, kojimi je povriedjen bio drevni pravni osjećaj krajišnika, dolazilo je do ustanaka i krvavih buna.

Ima tih mjestnih prevrata do desetak. Najzanimljivija je buna Brinjana. Po sudbenih spisih slabo je razjašnjen udio kneza-podčastnika Sertića, uz majora baruna Galla i njegovu suprugu (seine intrigante Gemahlin)²², pod-pukovnika Portnera i častnika-auditora Kuhačevića. Konac je tragičan. Sertić umire od otrova. Pjesnik pronicava pogleda mogao bi možda više istine naslutiti, nego što je donose viesti sudbenih spisa.

Ovi ustanci nisu bez svake važnosti. Bili su povodom, da je došlo i opet do upravnih reforama u Krajini. O tom pa na široko izvješćuje maršal vojvoda (herceg) Josip Fridrik Sachsen-Hildburghausen, i to bez sumnje nakon g. 1765. (jer spominje Ossiana, a te je pjesme tad istom Macpherson u celosti tiskom izdao). Upravljen je izvještaj jamačno na cesara Josipa II. za njegova suvladarstva. „Über das rohe Volk der Kroaten“, piše izvjestitelj: „Überall (od Drave do mora) sahe ich „ein kriegerisches tapferes Volk, (rohe), kunstlose Söhne „der Natur, die zur echten hohen Figur des ersten „Männergeschlechtes, wie die Eiche im Wald empor „wachsen, gutherzig und wild . . voll von enthusiastischem „Gefühle für die militärische Ehre . . . unerschütterliche „Anhänger der alten Nationalsitten . . und durch selbige „unauflöslich an ihr Vaterland geknüpft; ihren Worten „getreu, eben desswegen auch auf die Erfüllung erhal- „tener Versprechungen äusserst eifersüchtig; von der Na- „tur zur Freimüthig- und Furchtlosigkeit, durch lange „Unterdrückung und Bevortheilung aber zu Argwohn „und Widerspenstigkeit gebildet, der heiligsten, unver- „letztlichsten Treue und Ergebenheit fähig und doch „zum . . aufbrausenden Ungestüme, zum Aufruhr ge- „wohnt. So scheinen mir die Croaten der (sic!) einzige „wirkliche Ideal der Soldaten zu sein, wie sie Ossian „schildert.“

„Und wenn ich bedenke, was die Meisterhand eines „Monarchen, der dies Volk schon zu Gefährten in „Kriegsgefahren gehabt hat, aus einem solchen Stoff „noch machen kann, so wird mir der wilde Muth der „Croaten auch dadurch noch schätzbar, dass sie erst „durch ihre Empörungen ihre Beherrscher genöthiget, „sie kennen zu lernen.“

„Ich fand einen Schatz des allerdurchlauchtigsten „Erzhauses, der weder für Geld erkaufte, noch mit Geld „bezahlt werden kann, unter Vorurtheilen und Privat- „absichten vergraben“. ²³

Maršal Hildburghausen bio je prokušan i učen poznavalac vojničtva. Vojevao je na čelu naše vojske, g. 1737., srećno i nesrećno, kod Banje Luke, a g. 1757. kao zapovjednik njemačke „Reichs-Armee“ kod Rossbacha, gdje su taj saveznički konglomerat Prusi natjerali u divji bieg nakon kratka boja. On je dakle jasno osjećao razliku medju dobrim i lošim vojnikom.

Umro je vojvoda Hildburghausen g. 1782. u starosti od 80 godina.

Po hercegovu zanosnom opisu kao i prije pomenutih izvještajih mletačkih rektora bio je dakle za ono doba puk u Primorju i s obje strane Velebita sve do Drave za čudo zdrav i krepak, i tielom i dušom. Možemo biti i zavidni tomu naraštaju i ponositi se njime.

Svjedoci su tudjinci, bez sumnje nepristrani. Oni sude s vojničkoga stajališta. Što ih zanosi do vrhunca pohvale?

Vinc. Solitro tronute duše pripovieda, kako se jednoč sa starim negdašnjim hrvatskim vojnikom republike mletačke u Poljicah razgovorao o kobnih danih, kad je ono bez odpora pala Venecija pod noge Napoleonu. Na boj spremne Hrvate bijahu Mletčani sami ukrcali na brodove i 12. svibnja 1797. odpravili put doma, samo da ne dodje do krvi u gradu. Starac, za-

nesen ljepotom Mletaka, spominjaše: „Bučintor, pak Sv. Juraj od Hrvata, pak svietla gospoda! Ali da mi budemo ostali ondje, velju ti, oči naše ne bi bile ugledale Franceza na pijacu sv. Marka!“

„Ali, starče, nemoj tako! Bio je ono Napoleon!“

„Pak onda? Što ja rekoh, zar me ne razumiješ? Mrtvi ne vide!“²⁴

Takovi su bili naši ljudi!

* * *

Ne će biti zamjere starcu, što posljednje rieči upravlja put mladjih. Već zlatno doba vaše, živ kucaj srdaca puti vas, da budete vjerni i priegorni sinovi doma i naroda. A sklad duhova širom domovine ozvanja u duši vašoj ljepše, nego za prošlih dana. Borbe raznih pravaca vukle su nas, dok bijasmo mladji, na razne pute, recimo iskreno, zavele kadšto i na stranputice. Iz zanosnoga „hosana“ prelazili smo razočarani u viku „razpni ga“, da poslie mlohavi padnemo u očaj. Budi nam svim prošteno! Velim svim, jer i oni, koji su stajali postrance, oplakujući razmirice bratske, krivi su, što nisu umjeli oganj mržnje ugasiti u zametku. Svaki neka nosi udio zajedničke krivnje naraštaja!

U čišćem vi sada živite uzduhu, u svjetlu jasnijem. Radite na sadašnjosti, gledajte u budućnost, ali ni prošlosti ne obnemarite! U to vas zovem hladovito zatišje. Prislušajte! čut ćete i tu romon Kastalijina kladenca. Osvježite se na njem, pokvasivši čelo, pa nek vas pjesnički zanos digne u nedogledne visine!

Neka vas ne plaše rieči Velikoga Napoleona: „sa sadašnjosti bave se razboriti ljudi državnici, s budućnosti sanjari, a s prošlosti bene“! Nasmijte se toj rugalici! Divovi nisu uvijek pravedni u svojem sudu, kako, primjerice, nije ni drugi gorostas umom, Goethe, podpunu

istinu rekao ni reći mislio svojim „Nur die Lumpe sind bescheiden“. A vi ste sami, i ako ste mnogo mlađi od mene, na svoje oči gledali dosta nevriednih bezobraznika, koji se rivaju napried i laćaju posala, kojim nisu dorasli, a i dosta skromnih ljudi, koji nisu bez svake vriednosti.

Malena smo naroda sinovi, a mnogi mislioci lošim horoskopom gataju patuljkom medju narodi na poprištu, gdje lome kopja giganti. Utješite se i pogledajte. kakakovi su Česi naši, pa Švedi, Danci i Norvežani, Holandezi i Flamanci, sve brojem milijuna neveliki narodi! Jesu li izlišni na tom svijetu? Moraju li u vrtlu Gospodnjem penjati se sami hrasti, jele i bori i granate lipe naše nebu pod oblake? Može i skladno, bujno, oniže stablo procvjetati i donieti dobra ploda.

Blagomu otcu mojemu proletjelo je bilo već preko sedamdeset godina, težkih, punih duševne boli, razočaranja, tuge i gorčine, pa mu je ipak vjerovanje ostalo, kako glasno u saboru reče: „Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske“!

A vi ste mladi, u naponu snage, možda ćete se nebu bliže smjelim lietom uzpinjati nad oblake bez vrtoglavice, dok je nas, cio svijet dosadanji, vazda sapinjala zemlja teškimi verigami. Čistim srcem pristupite k poslu, svaki na odabranom prosvjetnom polju, svaki svojim načinom, a svi u skladu, oživljeni toplinom ljubavi domovine!

Sveta knjiga govori:

„Svemu ima vrieme, i svakom poslu pod nebom ima vrieme.“

„Vrieme kad se ljubi i vrieme kad se mrzi; vrieme ratu i vrieme miru.“

Svanuli nam, molitva je vruća svih nas, trajni dani ljubavi i mira!

Opazke.

Izvore označujem kraticami onako, kako su protumačene u svezcib I. i II. *Prinosa* (Prin.) *za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. U Zagrebu 1908. 1909.

¹ Izp. „Rad“ knj. 34. — Zatim Rač. doc. 272., 273., 278. Dr. G. *Krek*, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Graz 1887. str. 248. i d., I. B. *Bury*, The treatise de administrando imperio. V. Z. A. X., Vjek. *Klajić*, Ime Hrvat. Zagreb 1890., i vrlo zanimljivu razpravu A. *Pa-rića*, Cara Konstantina VII. Porfir. de administrando imperio. Zagreb 1906. i 1909. N. *Nodilo*, Historija srednjega vijeka, Zagreb 1898., knjiga 3. i Dr. *Luka Jelić*, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu, Zagreb 1911., str. 28. i d.

² Izp. o seobi Kelta u Malu Aziju, Strabo XII. knjiga; o inih seobah Dr. *Felix Dahn*, Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker Berlin 1881., zatim Prin. s. v. ban. str. 22.

³ Izp. prije pomenuto djelo Dahnovo I. str. 205.

⁴ Izp. isto djelo II. str. 189. i d.

⁵ Izp. Dr. Ch. *Schiemann*, Russland, Polen und Livland. Berlin 1886. I. str. 26., 384. i d.

⁶ Izp. B. A. *Францевъ*, Польское славяновѣдѣніе. Prag 1906. Djelo u velike za nas važno i vrijedno.

⁷ Izp. *Tadeusz Wojciechowski*, Chrobacya. Krakov 1873.

⁸ Izp. Prin. s. v. ban. navlastito str. 22., zatim cit. 2. 14. bratstvo, navlastito cit. 1. 2. 3. i 22. V. i niže op. 10. Upozorujem i na primjetbu o pamćenju porietla u starih naroda. Prin. s. v. bat, 2. Za tri vieka ne zaboravljaju se prednici ponosnih plemena.

⁹ Izp. Rad knj. 52. str. 141. i d. Spominje ondje *Rački* i českih imena rodova i t. d., koja se podudaraju s našimi. Kako su doista istovetni mnogi mjestni nazivi po svih slovjenjskih stranah, pokazuje nam na tisuće primjera. Iztaći ću kao kurioznost, da je „Turovo“ polje naše i u sjevernoj Ugarskoj, ali i u dalekoj Rusiji, na rieci Pripetju (izp. *Francev* [v. op. 6.] Priloženie str. CXLII.).

¹⁰ Izp. Prinose s. v. ban, cit. 23. i 24., crkva, cit. 52., daća, cit. 1. i 2. zatim K. str. 221. i Star. XV. str. 180., K. jur. II. str. 20. i d., 27. i 32., zatim o mnienju Čeba, da

se kralj Ljudevit II. ima posebice kruniti u Pragu, *Vj. Klaić*, Povj. Hrvata. IV. 300. Ima povrh toga u Prinosih i pod inimi natuknicami sva sila bilježaka o tome, n. pr. s. v. banica, banov stol, cit. 1. 4. 7. banovac, barun, bat, 2., bezvetje, crkva, dar, dići, djed i t. d. i t. d. V. gore i op. 8. Navlastito o prvih počecih zajednice valja tražiti pouku u Dr. Nik. pl. *Tomašića*, Temelji drž. prava, Zagreb 1910. Hrvatskoj od starine ide na zajedničkom saboru prednost prvoga mjesta i glasa. O tom *Klaić*, Povj. Hrv. V. 424. (g. 1599.). I poslie spominje se taj odlični privilegij kraljevine.

¹¹ Izp. V. A. D. nova serija I. str. 192., IX. str. 125. i III. str. 200. Hvalim Dr. *Brunšmidu* na uputi. Mimohodce reći ću, da je u ono doba bio u Zagrebu profesor *Mommsen*, da prouči rimske starine, ter se je bio upoznao i s pok. *Iv. Mažuranićem*. — Da se ne zaboravi, primietit ću još: nije li u Topuskom iskopani žrtvenik „*Vidaso et Tianae*“ (V. A. D. IX. str. 125.) možda posvećen božanstvu, koje je nosilo ime planine u Bosni ili Hrvatskoj, štono se u narodnoj pjesmi spominje: Ti(h)ana („u Tijani visokoj planini“)? Izp. Vuk. rječ.

¹² a) bat: Prinosi s. h. v.

b) bezvetje: Prin. s. h. v. i s. v. domit. Našao sam poslie u izvoru iz g. 1119. Spljet. Sm. cod. II. str. 30. 31. „emi terciam partem de turre . . pro viginti octo solidos „romanatos pro fine et III^{or} modia frumenti (pro) benediccione a fundamento usque ad culmen“, a g. 1307. Nin. Sm. cod. VIII. str. 137. dolazi: „dedit pro talione unum grossum“. Ni jedno značenje tih latinskih rieči („benedictio“ i „talio“) u rječniku *Du Cange* ne podudara se s našim primjerom. — Pomislio sam već, ne bi li „besuetie“ i t. d. bilo napisano mj.: „bez veće“, pa da je rieč postala kao staro naše „ko će veće“ (= dražba, licitacija). Ali mora se, mnijem, zabaciti ova hipoteza. „ć“ ne bi jamačno bilo sa „ti“ ili „ty“ transkribirano. Moglo bi se k tumačenju pritegnuti i rusko *выть*, fem. = dio, udio. Odatle potječe i ruski pravni termin *безвытный* (bez udjela i t. d.). Mislim, da je s razloga glasovnih i to nagadjanje izključeno. Izp. *Budanov*, str. 129.

Meni je ipak najvjerojatnije, da je to jedna od onih mnogih naših rieči sa — vêt složenih. Izp. i u Polj. zak.

izvjet = izgovor, izprika. Izp. suviše starosl. vêtij (rhetor), vêtovati (orationem habere), zatim *Mikl. Etym. Wtb.* s. v. vê — 2. i vi — 2., kao i Dr. Maretića muienje o — vit, Rad knj. 81. str. 131. i 82. str. 154.

c) domit: Prin. s. h. v.

d) kneja, knjeja. Čini mi se, da je rieč zanimljiva. U poljskom jeziku ima značenje: lug, met, predjel šumski za lov, a već je na tu rieč Dr. *Herm. Jireček* u svojem rječniku Prove s. v. knjiga svratio pažnju. U hrvatskih zemljah ima pak od njegda i sada mnogo imena mjesta, lugova, šumskih meti i t. d., što su u svezi s tom rieči. Možda i sad rieč „knjeja“ ima u pučkom govoru neko značenje. Meni ipak seljaci u karlovačkom kotaru nisu znali reći pravo, što znači. A i ondje i po mnogih drugih stranah ima šuma, koje nose taj naziv. I rieč knežija, knežina i t. d. dolazi kadšto u izvorih u svezi takovoj, da bi se moglo pomisliti, da nije značenje poteklo od „knez“, već da je jednostavno ime stabla nekakova.

Jir. Prove misli, da su pně (panj) i kně u svezi, a da odatle potječe knjiga i upozoruje na analogiju njem. Buche. Buchstabe.

Da je znao *Krek* za naše obilne tragove rieči te („castrum Kene“, kod Varaždina; sad pišu Kneginec, ali puk govori i Knejinec, g. 1207. K. jur. I. 41. — „Frutices Keneie“, g. 1284. Cod. Blag. II. 49. i t. d. i t. d.), jamačno bi inako sudio o hipotezi *Jirečekovoj*, nego li je to učinio u svojem spomenutom zaslužnom djelu (v. op. 1.) str. 442. 443., gdje polazi sa stajališta, da rieč inim slov. jezikom nije poznata.

e) nepća, sumnja, dvojba i t. d. Rieč praslovjenska, a rabi u Zagrebu kod suda (Zagreb je skoro čisto hrvatski grad, u javnom i sukromnom životu; prevlasti tudjinaca ne ima nikakova traga; izp. o tom Prin. s. v. gallicalis lingua) sigurno već od XIV. vieka, samo što se krije pod lat. termini „suspicio, fem., suspiciose“ i t. d. i „sub dubio“. Prvi put zabilježena je hrvatski u lat. izvoru u Zagrebu g. 1483., a glagolicom u Topuskom g. 1535. Pergošiću rabi kao termin pravoslavni vrlo često i „nepća“, i „nepćiti“, i „nepćljiv“. Mislim, da je bez sumnje rieč starohrvatska. I Jurju Križaniću rabi jamačno često, a što ja znam, na jednom mjestu, („Pače že my nepščim, prijamo

„sada prišlo bytj vremja, da sja naš narod učit umjetelej“. *Ars. Markevič*. Jurij Križanić. Varšava 1876. Na str. 47.). Doduše on je pisao mješovitim jezikom. „Nepštevati“ služi i *Raiču* (Istorija raznih slav. narodov. Budim 1803.) sa značenjem misliti, scieniti, sumnjati. Izp. Dr. Nik. Tomašića Temelji (v. op. 10.), str. 45. „Iskanje nepćom“ stara je ustanova. Vrsta je to njem. „Schlichte Klage“. Tužitelj boji se, da ne zapadne u nevolju, ako ne uspije iskanjem izravnim proti tuženiku upravljenim, pa stoga samo „nepćom“ tuži. Izp. Prin. s. v. bat, str. 50., breve judicium, cit. 1. i calumnia.

f) p a p r e, fem. pl., dan pravdeni, kad se izvješćuje o ovršenju presuda, o dokazu nakon redovnih pravdenih rokova. Rieč jamačno prastara, možda po svem Slovjenstvu negda poznata, a doprla je ipak do nas, što ja znam, u jednom jeditom, misiim, dosad nepoznatom, primjeru iz g. 1318. Visočani. Sm. cod. VIII. 497. i d., u listini Mladina (Šubića), bana Hrvatoma i Bosni i gospodina zemlji Humu. Prepiru se sinovi Stojana Milavčića, od plemena Draginića, Radoslav i Disoje, sa gradjaninom zadarskim Stj. Nozdronjom. Pravda se sudi ili pita „secundum consuetudinem Croacie“. Pristavi izvješćuju o tečaju parbe na ročištu, koje se zove „papre“, bana, „et sic ad nostram „presenciam dicti pristaldi redeuntes, in termino qui papre „dicitur, constitutis ibidem ambabus partibus, retulerunt“). Bez sumnje rieč je postala po praeifksu „pa“, koji u slovjen-skih jezicah označuje nekako isto što i „po“: ono, što sledi nakon osnovne rieči, ili je lošije, manje vrijedno, važno i t. d., nego li stvar ili pojam, što ga označuje osnovna rieč. Izp. *Mikl*. Etym. Wtb. s. v. po. Možda *Miklošić* s. v. poprū ne bi bio odklonio svaku svezu s osnovom per, da bude znao za „papre“. Po smislu mogle bi i staroslovj. rieči „poprište“ i t. d. doista označiti i mjesto, gdje se takovi rokovi obavljaju, prisege polažu a bez sumnje i dosudjeni bojevi biju, a po tome lahko se dolazi do značenja, što ih rieč dobiva u književnosti staroslovjenskoj, našoj i ruskoj.

g) p o l i č j e, isto što lice, ličba; znamenje. V. Prin. s. v. biljeg. Zanimljivo stoga samo, što je zagrebački termin „poličje“ istovetan s Duš. zakonom, dok u Vin. zak. imamo lice, znamenje. Izp. i „handhabenda“, „backberinde“ i „Sachborgh“ germ. prava u rječ. Du Cange.

h) re b r a t r i i z s j e ć i, prastara vrsta kazni za pristava, koji krivo sud izvesti, a i za porotnika. Izp. Prin. s. v. deranje. Ne znam, ima li ova vrsta kazni u ikom drugom slovjenском ili tudjem pravu.

i) š t a p (šćap) obiljen, kao simbolični znak izгона. Jedini, što ja znam, trag našao sam u vinodolskoj „pravdi od pastiri“ g. 1395. Izp. Prin. s. v. band, str. 32., gdje spominjem francezki „bâton blanc“. Englezi su tako, kad osvojiše neki franc. grad, vojnikom, koji kralju englezkomu ne htjedoše priseći, u ruke dali štap obieljen i izagnali ih razoružane i oplienjene. Izp. Larousse dict. s. v. bâton

A i ruski car Ivan Grozni nadario je nevjerne njemačke plaćenike svakoga bielim (obielenim) štapom, skinuvši s njih oružje i svu odoru, pa ih tako izagnao. Putem su svi izginuli. Izp. *Schiemann* (v. op. 5.) II. str. 304.

j) u r e s n i c a, o r e š n i c a, neko bajoslovno biće, sudjenica, vila; jamačno ista rieč, što „orisica“, „uresica“ (bugarski), po *Mikl.* Etym. Wtb. isto što: „Parze, die das Schicksal bestimmende“. Misli, da je rieč grčka i osamljena u bugarskom jeziku. Bit će dopušteno posumnjati o grčkom porietlu. — U nas pa Hrvata u Primorju počinje prastara pjesma — o Mari, kojoj je vjetar iz Levanta odnio krunu — sa stihom: „Projahala j' uresnica“. Varijantu te pjesme spominje *Smičiklas* u svojoj Povj. I. str. 265. Već Vitezović dovodio je pjesmu u svezu s propasti hrvatske dinastije. Izp. *Kuhač*, Nar. popievke I. str. 97. i d. i Prin. s. v. grif. (Tiskano, ali svezak još nije izašao.)

k) v r v, znači funis, funiculus, dakle je sinonim s uže. Rieč je sveslovjenska. Izp. *Mikl.* Etym. Wtb. s. v. ver — 2. Sasvim su blizu, leže na dlanu, prenesena značenja, što ih rieč dobiva u nas i u Rusa. Vrv dolazi u nas redovno sa prenesenim značenjem (bez sumnje) „linea sanguinis“, a po tom se približava značenju rieči pleme, bratstvo i dr., sad sa širim, sad sa užim obsegom. Pomišlja se pri tom vazda na prvotnu neku zajednicu vlastništva, koja je medju dionike iste vrvi poslie ili podpuno ili djelomice podieljena. Ali „vrвна braća“, isto što i „krvna braća“, po starih pravnih pojmovih, imaju uvijek pravo, da zatraže izpravak diobe. O tom govore i podpuno su skladne i razumljive ustanove Polj. zak. str. 49. čl. 36c., str. 65. čl. 59a., str. 70. čl. 62. (s tom se ustanovom pak podudara Verb. I.

tit. 44. 45 §. 1. i 2., 46., 47. §. 4. i 78. §. 5. „Inter „fratres generationales et condivisionales ratione iurium „possessionariorum . . praescriptio nunquam admittitur.“) i str. 87. čl. 80a. Navlastito posve je razložno, da se i kod razdiobe zajedničkoga gaja valja držati istoga razmjerja, po kojem su „vrvna“ braća svoja zemljišta medju se već razdielila bila. Mislim s toga, ga nije utvrđeno mnijenje cienjenoga druga Dr. *Iv. Strohala*, koji u je Mjes. prav. druž. g. 1910. pokušao razložiti, da je vrvi na ovdje spomenutom mjestu u Polj. zakonu značenje „medja“.

„Verv“ ruska znači doduše po prilici neki „consortium territoriale“, ali uvjeren sam, da je i ondje prelazilo značenje pomalo od prvoga prenesenoga značenja „linea sanguinis“ na sve to tjesniji i razrozniji pojam kmetske, najniže uredbe upravne, jer su se odnosi promienili.

Ustanove Ruske Pravde o „viri“ (našoj vraždi) u tiesnoj su svezi s Vin. zakonom. „Viru“ u Rusiji plaća u nekih slučajevih „verv“, a „vražbu“ u nas „pleme“. Vrlo je velika analogija tih ustanova. Izp. *Jireček* Pravo s. v. verv i vira, *Budanov*, str. 75. i *Sergejevič* str. 138. 140. 231. i 232., zatim Vin. str. 12. i d. čl. 29. i 31.

Ako dospijem, razložit ću možda pobliže, što sam sabrao podataka o našoj i ruskoj „vrvi“, „vraždi“ i „viri“. Ima toga sva sila.

Da onim stručnjakom, koji se s „vrvi“ hoće pozabaviti, olakšam trud, upozorit ću na Prin. s. v. banovac str. 40, baština cit. 3., bat str. 40. i 49., bližnji str. 67. cit. 6., bratstvo str. 85. 86. 93. cit. 4., čovjek str. 176. cit. 44., čuti str. 178. cit. 4., dar str. 190. i d., denuncija str. 211. cit. 9., deranje str. 215., dići str. 231. cit. 27., dioba str. 240. cit. 4. 5. i 8., dolus str. 257. cit. 3. 5. 6., družina str. 275. cit. 5, zatim Rad knj. 103. str. 233. i 130. str. 59. i 64. (gdje se očito prema hrv. izvornoj listini vrv prevodi g. 1396. latinski sa „linea generationalis seu funis Voyslavichii“).

Dašto, ti razlozi nisu izbjegli ni našem Dr. *Jagiću*, ter je i on u svojem rječ. k Polj. stat. protumačio: vrv = linea sanguinis.

I sveslovj. rieči „pasma“ (pasma, pasmina) preneseno je analogno značenje od niti na krvno nasljedje. Izp. i Du Cange s. v. linea, lignagium, lignage, u prenes. značenju =

„homines ejusdem familiae“, zatim aligner, alinagier = „familiae originem atque seriem et cohaerentiam monstrare“ (naše: vrv hoću vrvju pokazati“, „vrv pojati“). Još mi se čini, da i rieč „konac“ može analogno steći značenje rodoslovnoga sljedstva. Što da znači ino: „zemlje, ježe vi držite po koncu“. 1250. Povilje. Š. str. 62.

Napokon nisu li čudni adjektivi epiteti uz **krv**, „debela“ i „tanka“ (za muška i ženska loza)? Nije li to na **krv** prešlo od prvotne „vrvi“, kad se je u nekih stranah počelo zaboravljati na rieč „vrv“? Prepisači u Polj. zakonu zamjenjuju kadšto s neznanja, ili da budu razumljiviji, „vrv“ sa „krv“ i dr.

Izp. zatim glede rieči lán, *Jireček*, rječ. Prove, *Brandl* i *Kluge* (s v. Lein, Leine i Linnen).

Koga možda zanima daljnji sporedjaj etimologije rieči vrv, moje pogledati i *Kluge* s. v. reiben i werben.

Mikl. Etym. Wtb. s izvadjanjem rieči vervi iz omiljenoga gotskoga zapao je, mislim, u bludnju.

¹³ Izp. Prin. s. v. dan, str. 187. „velenicz“.

¹⁴ Izp. Prin. s. v. branitelj.

¹⁵ *Vinc. Solitro*. Documenti storici sull' Istria e la Dalmazia. Venezia 1844. Po *Ljubićevu* Dizionario biografico i t. d. Beč 1856., bio je Solitro Splječanin, a djelo bi imalo pet svezaka. Meni je bio pri ruci samo prvi.

¹⁶ Izp. g. 1504. Perušić K. str. 187. O „nominare“ i „eligere“ i t. d. izp. *Brunner* II. str. 383.

¹⁷ Izp. g. 1513. Kasezi. K. str. 203. i Prin. s. v. dvo-
ran, cit. 4., a glede nekih vrsta kazni, prisege i dr., primjere u Prin. s. v. bijenje, blud, boj, božji sud, bulare, crkva, cvek, čast, čedo, diete, duellum, duplier, feretrum, glava, grabež i dr. Čedomorka živa ukopana u Varaždinu: g. 1592. V. Z. A. XIII. str. 254.

¹⁸ Izp. Prin. s. v. bajanje, coprati, činiti, duh i dr., a i izvore ondje naznačene. Navlastito V. Z. A. I. II. IV. V. VI. str. 229—237. i d. i XIII. O hercegu Stjepanu izp. Prin. s. v. herceg. str. 379. i cit. 27. i d. (tiskano, ali svezak još nije izdan), zatim *Klaić*, Posvj. Hrvata II. str. 113., i Tk. IV. str. 2. 5. 9. 26. 46. 47. i 329. Nesrećnu tu sgodu g. 1354. izvori zovu „persecucio civitatis“, „persecucio domini ducis“, „spoliacio“ i t. d.

O umorstvu sudca Vašaša izp. Tk. V. 252., a o razdiobi gradjanstva na jezike na Gradcu zagrebačkom Prin. s. v. gallicalis lingua.

O Ulriku Celjskom izp. uvode Tk. II. VI. VII., a na vlastito II. doc. 131. i 238.

¹⁹ Vinciguerra je talijanski književnik, satirik — prvi. Pjevao je i o ratu Mletaka s Turci u satiri, koja se svršava:

Italica virtù chiara e possente,
Del cui splendor già stupefatto il mondo
Si vide, or sei vergogna della gente,
Avendo il tuo valor cacciato al fondo.

²⁰ Izp. Prin. s. v. bajanje str. 16., ban str. 24., band str. 32., blud cit. 8., božji sud i dr.

²¹ O Jurju Križaniću, banu Nikoli II. Zrinskom i inih nekih odličnicah izp. *Iv. Kuk. Sake*. književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vieka. Zagreb 1869. Na str. 292. ocjena je magjarskih radnja Nikole II. Zrinskoga. O Krstoforu Frankapanu i Nikoli Zrinskomu Sigetskom izp. *Klaić*, Povj. Hrv. V., a o Krstoforu Frankapanu i *M. Mesića* razprave Rad knj. 13. i 21. Upozorujem glede Jurja Križanića i na povjest Petra Velikoga od Dr. *Alex. Brücknera*. Berlin 1879. Njemački naučenjak na str. 32. 59. 62. 66. 68. 70. 75. 171. 218. 254. 471. 473. i 510. visoko cieni umne sposobnosti Križanićeve, premda, kako je prirodno, žigoše fanatičnu njegovu mržnju tudjinstva, a napose Njemstva. Ocjenjuje primjerice Dr. Brückner gorostasnu pojavu cara Petra ter završuje poglavje s riečmi: „Er dachte und handelte in Sinne seines groszen Geistes-„verwandten Jurij Krishanitsch . . .“

Djela Križanićeva bila su bez sumnje dobro znana Petru Velikomu. Je li glas o Križanićevih smjerovih ili glavnih idejah dopro i do članova porodice Zrinskoga ili Frankapana? Osim poznatih *Bezsonovih* djela o Križaniću izp. i raspravu *Markevićevu* (v. op. 12e.).

²² Izp. *Vaniček*, Specialgeschichte der Militärgrenze I. 500. O tih ustancih donosi vrlo mnogo viesti *Smičklas*, Poviest hrvatska. Zagreb 1879. II.

²³ Izp. Lop. Act. conf. III. str. 379. i d.

²⁴ Izp. *Vinc. Solitro* (v. op. 15.) str. 123. i 124. op.